

Stanisław PYSZKA*

*Wydział Filozoficzny, Akademia Ignatianum w Krakowie

Myśl społeczna jezuitów Prowincji Galicyjskiej w latach 1884–1918 na łamach „Przeglądu Powszechnego”

Streszczenie

„Przegląd Powszechny” zaczął się ukazywać w 1884 roku, gdy krakowscy jezuici zgodzili się przejąć od ks. Edwarda PODOLSKIEGO redagowany przez niego „Przegląd Lwowski”. Na przełomie XIX i XX wieku redaktorami naczelnymi „Przeglądu” byli kolejno Marian Ignacy MORAWSKI SJ, Jan PAWELSKI SJ, Jan URBAN SJ i Jan ROSTWOROWSKI SJ. Dzięki ich wysiłkowi i wcześniejszemu bogatemu doświadczeniu redakcyjnemu „Przegląd” reprezentował wysoki poziom i należał do cenionych czasopism społeczno-kulturalnych poruszających tematykę religijną, filozoficzną, etyczną, kulturalną, historyczną i polityczną. Do nadrzędnych celów, wskazywanych przez redaktorów pisma, należało szerzenie prawdziwie katolickich zasad postępowania oraz posłuszeństwa Kościołowi.

W artykule zostanie przedstawiona myśl społeczna jezuitów obecna na łamach „Przeglądu Powszechnego” od jego powstania do odzyskania przez Polskę niepodległości.

Słowa kluczowe: „Przegląd Powszechny” – myśl społeczna jezuitów – encykliki społeczne – socjalizm – kapitalizm – liberalizm

Pod koniec XIX wieku powstały na terenie Prowincji Galicyjskiej¹ dwa periodyki przeznaczone dla duchowieństwa i dla inteligencji katolickiej, mające na celu promocję katolickiej filozofii i myśli społecznej. W Krakowie powstał w 1884 roku jezuicki „Przegląd Powszechny” skierowany do szeroko pojętej inteligencji, a we Lwowie wychodziła od roku 1893 „Gazeta Kościelna” przeznaczona głównie dla duchowieństwa².

Genezę „Przeglądu Powszechnego” przedstawił najprościej jeden z pierwszych jego redaktorów, ks. Stanisław ZAŁĘSKI SJ³.

Dwutygodnik „Przegląd Lwowski”, zasilany czasem pracami jezuitów, zwłaszcza ks. Stanisława Załęskiego, wydawał we Lwowie od 1871 r. uchodźca z Królestwa Polskiego, ks. Edward Podolski, wikariusz katedralny. To pierwsze w Galicji pismo na wskroś katolickie o polemicznym ostrym zacięciu, i zasługa jego rzetelna. Zwalczało śmiało liberalizm religijny, przede wszystkim zaś przeciwników nieomyślności papieża argumentami naukowymi, ale też ironią, sarkazmem, a nieraz reprimendą. Gdy sprawa nieomyślności zesłała z porządku dziennego i Leon XIII zainaugurował pokojową erę, „Przegląd Lwowski” stracił podstawę bytu, wegetował, wychodził nieregularnie w 2 lub 3 arkuszach i miał niespełna 300 prenumeratorów. Żał było ks. E. Podolskiemu zamknąć pismo, które kosztowało go tyle pracy, a także i przykrości. Kilkakrotnie zwracał się do jezuitów, aby przejęli redakcję „Przeglądu Lwowskiego”. W listopadzie 1883 r. prowincjał ks. Henryk Jackowski zaprosił ks. E. Podolskiego do Krakowa i umówił się z nim, że odda

¹ Prowincja Galicyjska jezuitów – po różnych zmianach organizacyjnych na terenie państwa i zaboru austriackiego – istniała formalnie w latach 1846–1918. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości została przemianowana na Prowincję Polską (1918–1926), a następnie Małopolską (od 1926 roku). Por. GRZEBIEŃ, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 543–544 oraz hasło „Prowincja zakonna” w: GRZEBIEŃ, L. (red.), *Encyklopedia SJ*: [www: http://www.jezuici.krakow.pl/bibl/encdb.htm](http://www.jezuici.krakow.pl/bibl/encdb.htm)

² Wielu autorów błędnie podaje, że lwowska „Gazeta Kościelna” ukazywała się od 1883 roku.

³ Por. hasło Stanisław ZAŁĘSKI SJ w: GRZEBIEŃ, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 780.

on „Przegląd Lwowski” jezuitom, którzy pod nazwą „Przeglądu Powszechnego” wydawać go będą raz w miesiącu⁴.

Miesięcznik założony został więc w 1884 roku przez ks. Henryka JACKOWSKIEGO SJ i ks. Mariana Ignacego MORAWSKIEGO SJ w celu szerzenia znajomości katolickich zasad wśród inteligencji oraz oceny aktualnych zagadnień w życiu społecznym, naukowym i literackim. Wzorem dla tego pisma były podobne czasopisma jezuickie w językach obcych: „Stimmen aus Maria Laach”, „Civiltà Cattolica” i „Études”. Czasopismo prezentowało wysoki poziom, zawierało obszernie studia z dziedziny literatury, historii, filozofii, teologii, religioznawstwa, etyki społecznej, rubryki na temat najbardziej aktualnych spraw państwowych, społecznych, kulturalnych i religijnych oraz recenzje książek. Organizowało okolicznościowe ankiety. Skupiało początkowo wokół siebie najlepsze pióra, w tym Elżę ORZESZKOWĄ i Stanisława WYSPIAŃSKIEGO⁵.

W piśmie skierowanym do Prowincji Galicyjskiej ks. Henryk JACKOWSKI SJ podał, że cel „Przeglądu Powszechnego” jest dwójaki: szerzyć wśród inteligencji zasady prawdziwie katolickie i posłuszeństwo Kościołowi oraz zachęcić młodych jezuitów do wytrwałej i solidnej pracy naukowej. Prosił, by również sami jezuita czytali „Przegląd Powszechny” i polecali go świeckim, by wspomagali pisarzy radą i czynem. Wzywał tych, którzy czują się na siłach, by pisali notatki biograficzne, recenzje i artykuły. Tematy mogą czerpać ze wszystkich dziedzin wiedzy, bo wszędzie można atakować Kościół i wszędzie go bronić. Podsuwał tematy: Kościół społecznością doskonałą, Kościół i państwo, szkolnictwo i wychowanie, racjonalizm, kapitalizm i położenie robotników, liberalizm, Syllabus. Radził profesorom gro-

⁴ ZAŁĘSKI, *Jezuici w Polsce*. T. 5, cz. 2, s. 981–982.

⁵ Redaktorami w interesującym nas okresie byli: Marian Ignacy MORAWSKI SJ (1884–1901), Stanisław KOBYLECKI SJ (1901–1902), Jan PAWELSKI SJ (1902–1918) i Jan URBAN SJ (1918–1933). Por. KONOPKA, Jubileusz 25-lecia, s. 604–612; JAGIELLO, *Trwałość i zmiana*; NIEZGODA, *Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”*; ROSTWOROWSKI et al., *U progu nowego półwiecza*, s. 317–431; WILKOSZ & GRZEBIEN, *Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1872–1972*, rozdział „Opracowania”, s. 115–190.

madzenie wybitnych rozpraw słuchaczy i przesyłanie ich do redakcji „Przeglądu Powszechnego”⁶.

Pismo kształtowało swoje oblicze ideologiczne powoli, ale konsekwentnie; podlegało ustawicznej ewolucji. Na sesjach redakcji dyskutowano stale nad poszczególnymi działami (teologia, filozofia, socjologia, literatura, ruch społeczny, historia). Zdawano sobie sprawę z niedociągnięć i słabych stron pisma.

Po uważnej lekturze księgi protokołów zespołu redakcyjnego zauważymy, że np. 23 IX 1896 roku stwierdzono, iż w rubryce „Sprawozdanie z ruchu religijnego, społecznego i naukowego” za mało pisze się o ruchu naukowym. Zastanawiano się nad zaangażowaniem specjalistów z różnych dziedzin nauki do pisania sprawozdań ze zjazdów i odkryć. Problem ten powracał na wielu naradach: 16 VII 1902 roku wywiązała się dyskusja nad stworzeniem nowego działu „Ruch społeczny”, w którym podawano by przegląd prasy z tej dziedziny; 18 III 1903 roku zastanawiano się nad otwarciem rubryki „Z życia i prasy”; 28 IV 1903 roku uchwalono prosić o teksty kapłanów diecezjalnych: ks. Kazimierza ZIMMERMANNNA o artykuł na temat akcji społecznej w Poznańskim i ks. Adama KOPYCIŃSKIEGO o podobny artykuł dla Galicji, a także znaleźć autora dla opracowania akcji socjalistycznej w Królestwie Kongresowym. Ankiety „O potrzebach katolicyzmu u nas” dyskutowano od 11 V 1905 roku, a 8 X 1905 roku przyjęto ostateczną treść ankiety⁷.

Sami jezuici zarzucali „Przeglądowi Powszechnemu”, że jest zbyt naukowy i suchy. „Przegląd Powszechny” – mówiono – to ciężka artyleria, celuje długo i najczęściej chybia celu. Dlatego w 1912 roku proponowano stworzenie nowego, bardziej popularnego pisma. Sprawa nie została ostatecznie zdecydowana, a wybuch pierwszej wojny światowej przekreślił realizację tych planów⁸.

⁶ Archiwum Prowincji Małopolskiej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie – rkps 662, s. 104 oraz rkps 814, s. 41–44.

⁷ Por. NATOŃSKI, Powstanie i rozwój Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy, s. 50–51.

⁸ Por. *Ibid.* s. 51.

Były też inne próby poszerzenia kręgu czytelników. W połowie 1903 roku podjęto bezskutecznie próbę wydawania osobnego czasopisma jezuickiego dla Królestwa Kongresowego. Dopiero w 1904 roku doszła do skutku próba osobnej edycji „Przeglądu Powszechnego” przeznaczonej dla Królestwa, pt. „Przegląd Uniwersalny”. Była to reedycja pisma krakowskiego (tomów 80–88 z lat 1904–1905), wydana jako tomy 1–8 z odmienną kartą tytułową i okładką w nakładzie 300 egzemplarzy⁹. Redaktorem był ks. Jan URBAN SJ, wielki entuzjasta chrześcijańskiego Wschodu. Jednak z powodu trudności w kolportażu druk tego czasopisma zawieszono.

Ks. Jan ROSTWOROWSKI SJ rozpoczął więc wydawanie serii rozpraw dla inteligencji pod tytułem „Broszury o chwili obecnej”. Seria obejmowała przeważnie odbitki ważniejszych artykułów z „Przeglądu Powszechnego” dotyczących aktualnych spraw światopoglądowych, społecznych i kulturalnych. W założeniach miała propagować społeczną naukę Kościoła i omawiać najbardziej aktualne sprawy państwa. W sumie w latach 1905–1918 ukazało się 50 bardzo interesujących broszur o zróżnicowanym nakładzie¹⁰.

Przy okazji tworzenia redakcji „Przeglądu Powszechnego” powstawał oddzielny zespół jezuickich pisarzy i redaktorów w znacznym stopniu uniezależniony od Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy. Posiadał on pod koniec XIX wieku osobną organizację, osobne zaplecze w postaci biblioteki, osobne wydawnictwa książkowe, a nawet przez kilka lat osobną rezydencję przy ul. Grodzkiej, przy kościele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Stąd wiele pozycji książkowych było sygnowanych przez „Przegląd Powszechny” i drukowanych nakładem pisma, prezentując zupełnie odmienny kierunek zainteresowań od druków firmowanych przez Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.

⁹ Por. WILKOSZ & GRZEBIEŃ, *Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1872–1972*, rozdział „Wykaz czasopism: Przegląd Uniwersalny”, s. 449–450.

¹⁰ Por. NATOŃSKI, *Powstanie i rozwój Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy*, s. 51, 62; WILKOSZ & GRZEBIEŃ, *Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1872–1972*, rozdział „Wykaz serii wydawniczych: Broszury o chwili obecnej”, s. 403–404.

Pozornie wydaje się, że o „Przeglądzie Powszechnym” powiedziano już wystarczająco dużo. Czasopismo doczekało się dwóch monografii książkowych: Michała JAGIEŁŁY¹¹ i Zbigniewa JAKUBOWSKIEGO¹² oraz kilku artykułów, w tym trzech szerszych omówień samej myśli społecznej, zawartych w tekstach pióra o. Cecyliana NIEZGODY OFMConv¹³, ks. Tadeusza ŚLIPKI SJ¹⁴ i Wojciecha ROSZKOWSKIEGO¹⁵.

Szczególnie M. JAGIEŁŁO w swoich szkicach odtworzył dość obszernie poglądy ludzi tworzących miesięcznik, prześledził reakcje „Przeglądu Powszechnego” na bieżące wydarzenia polityczne i ważniejsze zjawiska społeczne występujące na przełomie wieków oraz omówił stosunek katolickich publicystów pisujących w miesięczniku do ruchu socjalistycznego i do skrajnych form gospodarki liberalnej.

Nowy periodyk powstał przez przejęcie „Przeglądu Lwowskiego”, ale zmienił nazwę na „Przegląd Powszechny”, czym podkreślił zmianę charakteru pisma. Zrezygnowano z ultramontańskiej postawy pasywnej obrony odrzucającej i piętnującej wszelkie dokonujące się w świecie zmiany. Cechą nowego pisma miała być bezwzględna wierność wartościom, a zarazem umiarkowanie wyrażające się trzeźwą oceną rzeczywistości, ujawnianiem i roztrząsaniem wątpliwości oraz konstruktywną, a nie emocjonalną polemiką¹⁶. Ambitnemu przedsięwzięciu patronował ks. Henryk JACKOWSKI SJ, przełożony Prowincji Galicyjskiej Towarzystwa Jezusowego w latach 1881–1887. Jego wielkim dziełem była między innymi budowa jezuickiego konwiktu naukowo-wychowawczego dla chłopców w Chyrowie. On też

¹¹ JAGIEŁŁO, *Trwałość i zmiana*.

¹² JAKUBOWSKI, „Przegląd Powszechny” 1884–1985.

¹³ NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”.

¹⁴ ŚLIPKO, Problematyka społeczna w publikacjach Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy.

¹⁵ ROSZKOWSKI, Myśl społeczno-ekonomiczna w „Przeglądzie Powszechnym” 1884–1953, *Przegląd Powszechny*, R. 101, T. 242(1); ROSZKOWSKI, Myśl społeczno-ekonomiczna w „Przeglądzie Powszechnym” 1884–1953, *Przegląd Powszechny*, R. 101, T. 242(2).

¹⁶ Por. JAGIEŁŁO, *Trwałość i zmiana*, s. 11–19, 94–95; NATOŃSKI, Powstanie i rozwój Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy, 48–49; BIEŚ, Recepcja społecznego nauczania Papieża Leona XIII w publikacjach jezuitów galicyjskich 1884–1914, s. 29.

zainicjował jezuitckie czasopisma w Krakowie i przyczynił się do stworzenia w Krakowie silnego katolickiego ośrodka wydawniczego. Sam publikował w „Intencjach Apostolstwa Modlitwy”, „Głosach Katolickich” i w „Przeglądzie Powszechnym”, a jego książki i broszury wydawane w wysokich nakładach cieszyły się wielką popularnością i były wielokrotnie wznawiane. Oddany był bez reszty sprawie społecznej, czynnie także współpracował w tworzeniu organizacji i stowarzyszeń robotniczych¹⁷.

Najważniejsi współpracownicy duchowni „Przeglądu Powszechnego”

Wydawcą i pierwszym redaktorem naczelnym „Przeglądu Powszechnego” został ks. Marian Ignacy MORAWSKI SJ¹⁸, pionier i wybitny przedstawiciel filozofii neoscholastycznej w Polsce. Wszelkstronnie uzdolniony, pisał i publikował prace z zakresu filozofii przyrody, filozofii religii, etyki, katechetyki i homiletyki. Posiadał szerokie kontakty w środowiskach ziemiańskich i wśród profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego; sam zresztą w latach 1887–1899 był jego profesorem. Władze Krakowa uczciły go ulicą jego imienia w okolicach Domu Handlowego Jubilat.

Ks. Marian Ignacy MORAWSKI SJ już w czasie studiów teologicznych, czyli jeszcze jako kleryk, należał do redakcji „Tygodnika Soborowego” (1870). W 1871 roku (już jako kapłan) był kapelanem jeńców francuskich w Poznaniu po wojnie francusko-pruskiej, za co rząd francuski odznaczył go brązowym Krzyżem Zasługi. Później został

¹⁷ Por. hasło Henryk JACKOWSKI SJ w: GRZEBIEŃ, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 234.

¹⁸ Marian Ignacy MORAWSKI SJ urodził się 15 VIII 1845 roku w Gräfenbergu (dziś Jeseník na terenie Czech), do zakonu wstąpił 5 XII 1863 roku we Lwowie, święcenia kapłańskie przyjął 14 VIII 1870 roku w Śremie, zmarł 6 V 1901 roku w Krakowie. Opublikował m.in. *Filozofię i jej zadania* (Lwów 1877), znakomite do dzisiaj *Wieczory nad Lemanem* (Kraków 1893) oraz dla szkół ludowych *Katechizm mniejszy* i *Katechizm większy*, a także kilka książek ascetycznych (por. NATOŃSKI, Morawski Marian Ignacy (1845–1901), s. 736–738; GRZEBIEŃ, Morawski Marian Ignacy SJ, s. 160–166; TUSZOWSKI, *O. Marian Morawski Tj*).

profesorem filozofii w Starej Wsi (1873–1879). Od 1879 roku był dyrektorem konwiktu w Tarnopolu, a od 1880 roku rektorem tego zakładu. Jako zwolennik szkoły wyznaniowej i humanistycznej, która ukazuje wzory prawego postępowania, wskrzesił koła samokształceniowe i ożywił teatr szkolny. Na nowy zakład naukowo-wychowawczy w Bąkowicach pod Chyrowem przeznaczył ze swej ojcowizny 105 000 złotych reńskich. Z bogatym doświadczeniem życiowym, mimo zaledwie 39 lat, został w 1884 roku pierwszym redaktorem „Przeglądu Powszechnego”, a zarazem przełożonym „kolegium pisarzy”.

Życzliwym doradcą i współtwórcą ideowym nowego czasopiisma został doświadczony i długoletni profesor teologii dogmatycznej ks. Antoni LANGER SJ¹⁹, który na łamach „Przeglądu Powszechnego” opublikował kilkanaście artykułów z dziedziny filozofii, apologetyki i etyki społecznej. Studia teologii i matematyki odbył na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie (1855–1864), a po powrocie do kraju był profesorem filozofii w Starej Wsi (1864–1867) oraz teologii w Krakowie (1867–1893). Następnie był rektorem (1883–1893) oraz dyrektorem Instytutu Teologicznego w Krakowie (1880–1893)²⁰.

Do współpracy zaproszono również ks. Jana BADENIEGO SJ²¹ pochodzącego z hrabiowskiej rodziny, blisko skoligaconej z austriackim dworem cesarskim i administracją galicyjską, wszechstronnie uzdolnionego i wykształconego. Znając 7 języków obcych prowadził

¹⁹ Antoni LANGER SJ, urodził się 8 IX 1833 roku w Nysie na Śląsku, do zakonu wstąpił 29 IX 1852 roku w Starej Wsi, święcenia kapłańskie przyjął 20 XII 1861 roku w Rzymie, zmarł 8 IV 1902 roku w Krakowie. W 1893 roku przeszedł do administracji i został superiorem w Zuckmantlu (Sośnica; 1893–1896) i Opawie (1896–1899), gdzie zorganizował rezydencję zakonną i popierał stowarzyszenia robotników. Potem był prowincjałem jezuitów galicyjskich (1899–1901) i w tym czasie zorganizował stałą kapelanię portową w Rotterdamie oraz otworzył rezydencję w Widnawie na Śląsku (1899). Popierał inicjatywy społeczne. Wydał wykłady z teologii fundamentalnej *Brevis synopsis tractatum de revelatione et locis theologicis* (Kraków 1893). Pośmiertnie wydano jego kazania.

²⁰ Por. hasło LANGER Antoni SJ w: GRZEBIEŃ, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 354; NATOŃSKI, Langer Antoni (1833–1902), s. 495–496; GRZEBIEŃ, Langer Antoni SJ, s. 492–493; HELCZYŃSKI, Śp. O. Antoni Langer, s. 311–314.

²¹ Jan BADENI SJ urodził się 21 VI 1858 roku w Chabówce, do zakonu wstąpił 19 VII 1873 w Starej Wsi, święcenia kapłańskie przyjął 21 VII 1885 w Krakowie, zmarł 5 I 1899 roku w Krakowie.

w „Przeglądzie Powszechnym” dział „Sprawy Kościoła”, rejestrując i komentując ważniejsze wydarzenia z całego świata, związane z życiem Kościoła. W ponad 50 artykułach i rozprawach poruszał m.in. sprawy emigracji zarobkowej i radykalnych ruchów społecznych. Włączył się najgorliwiej spośród jezuitów do tworzenia organizacji i stowarzyszeń robotniczych oraz inicjował powstawanie czasopism robotniczych²².

Ważną rolę w redakcji „Przeglądu Powszechnego” odgrywał też ks. Włodzimierz S. PIĄTKIEWICZ SJ²³, który został przyjęty do współpracy w redakcji przez ks. Mariana Ignacego MORAWSKIEGO SJ, kiedy był jeszcze klerykiem, a później przejął dział społeczny pisma. Był profesorem teologii w Krakowie (1894–1895), współpracownikiem (1890–1896), a następnie członkiem zespołu redakcyjnego „Przeglądu Powszechnego” (1896–1898), ponownie profesorem teologii dogmatycznej (1898–1902) oraz superiorem we Lwowie (1902–1904). Do „Przeglądu Powszechnego” nadsyłał swoje artykuły do roku 1904²⁴.

Ks. Włodzimierz LEDÓCHOWSKI SJ²⁵ — kolejny zasłużony współpracownik „Przeglądu” — ogłaszał artykuły poświęcone aktualnym

²² Por. hasło Jan BADENI SJ w: GRZEBIEŃ, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 23–24; POPLATEK, Badeni Jan (1858–1899), s. 205.

²³ Włodzimierz Stefan PIĄTKIEWICZ SJ urodził się 26 XII 1865 roku w Odrzykoniu k. Krosna, do zakonu wstąpił 8 VIII 1880 roku w Starej Wsi, święcenia kapłańskie przyjął 26 VI 1892 roku w Krakowie, zmarł 23 III 1933 roku w Albertynie k. Słonimia. W 1904 roku został sekretarzem Asystencji Niemieckiej w Rzymie (1904–1906), potem rektorem w Krakowie (1906–1908), a następnie wiceprowincałem i prowincjałem galicyjskim (1908–1912). Był pisarzem teologicznym i tłumaczem z łaciny poezji Kazimierza SARBIEWSKIEGO SJ. Jako prowincjał zreorganizował studia jezuickie (*Ordinatio studiorum Provinciae Galicianae*) i przejął opiekę nad misją jezuitów polskich w Rodezji Północnej. Za jego prowincjalstwa powstała w stanie surowym bazylika Najświętszego Serca Pana Jezusa w Krakowie. Był uczestnikiem kampanii plebiscytowej na Górnym Śląsku. Po utworzeniu przez PRUSA XI w łonie zakonu wschodniej gałęzi w obrządku grecko-słowiańskim (tzw. Misji Wschodniej) był jej organizatorem i gorącym obrońcą, czemu dał wyraz m.in. w broszurze *Prawda o Albertynie* (Kraków 1932).

²⁴ Por. GRZEBIEŃ, Piątkiewicz Włodzimierz (1865–1933), s. 3–4; GRZEBIEŃ, Piątkiewicz Włodzimierz SJ, s. 665–666; J.B. Kresowy misjonarz, s. 7; SEJBUK, Śp. O. Włodzimierz Piątkiewicz T. J., s. 150–177.

²⁵ Włodzimierz Dionizy LEDÓCHOWSKI SJ urodził się 7 X 1866 roku w Loosdorf k. St. Pölten, do zakonu wstąpił 24 IX 1889 roku w Starej Wsi z Seminarium Tarnow-

zagadnieniom teologicznym i socjalnym, propagując przy tym koncepcję solidaryzmu społecznego. Był bardzo uzdolniony; mając 18 lat studiował już (od 1884 r.) na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1885 roku, po śmierci ojca Antoniego, wstąpił do Seminarium Duchownego w Tarnowie, a od 1887 roku studiował filozofię na Uniwersytecie Gregoriańskim. Po powrocie do Galicji w 1892 roku wstąpił do zakonu jezuitów i odbył studia teologiczne w Krakowie (1892–1895). W 1896 roku, w wieku 30 lat, wszedł w skład redakcji „Przeglądu Powszechnego” i do 1900 roku kierował działem „Sprawy Kościoła”. Ponieważ był zdolnym administratorem, w 1898 roku został przełożonym Domu Pisarzy w Krakowie, w 1900 roku rektorem Kolegium, w 1901 roku wiceprowincjałem i w 1902 roku prowincjałem Prowincji Galicyjskiej. W czasie swojego prowincjałatu wycofał jezuitów z zajmowania się reformą unickich bazylianów, zakładał stowarzyszenia robotnicze i polecił utworzyć organizację młodzieży przemysłowej i rękodzielniczej. W 1906 roku powierzył jej prowadzenie nowo wyświęconemu kapłanowi Mieczysławowi Kuznowiczowi SJ, który następnie (w latach 1922–1929) zbudował istniejący do dzisiaj olbrzymi kompleks siedziby Związku Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej przy ul. Skarbowej w Krakowie i do drugiej wojny światowej był jego superiorem. W tym samym 1906 roku LEDÓCHOWSKI został mianowany asystentem Asystencji niemieckiej zakonu (Prowincja Galicyjska należała do tej Asystencji), a od 11 II 1915 roku został wybrany Generałem całego zakonu (1915–1942). W latach 1923–1927 zbudował ogromny gmach Kurii Generalnej zakonu w pobliżu placu św. Piotra. Założył też Instytut Historyczny Towarzystwa Jezusowego. W latach 1924–1930 zbudował nowy gmach Uniwersytetu Gregoriańskiego. W czasie swoich rządów praktycznie podwoił liczbę członków i struktur zakonu jezuitów. W 1929 utworzył odrębną Asystencję słowiańską²⁶.

skiego. Świecenia kapłańskie przyjął 10 VI 1894 roku w Krakowie, zmarł 13 XII 1942 roku w Rzymie.

²⁶ Por. hasło LEDÓCHOWSKI Włodzimierz Dionizy SJ w: GRZEBIEŃ, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 357–358; NATOŃSKI, Ledóchowski Włodzimierz Dionizy (1866–1942), s. 635–637; GRZEBIEŃ, Ledóchowski Włodzimierz Dionizy SJ, s. 311–312; Az-

Konstanty CZAJKOWSKI (CZAYKOWSKI) SJ²⁷ był profesorem logiki (1890–1891) i matematyki (1894–1895) w Tarnopolu, matematyki w Nowym Sączu (1895–1896) i języka greckiego w Starej Wsi (1900–1901). Był pisarzem społecznym i popularyzatorem teologii. Od 1892 roku należał do redakcji „Przeglądu Powszechnego”, publikując liczne artykuły, recenzje i współredagując dział „Sprawy Kościoła”. Działalność publicystyczną zakończył w 1917 roku²⁸.

Jan PAWELSKI SJ²⁹ był współpracownikiem „Przeglądu Powszechnego” w latach 1895–1896 i 1897–1902, a następnie jego redaktorem naczelnym w latach 1902–1918. Zapraszał do współpracy z czasopismem ludzi świeckich. Wiele uwagi poświęcał krytyce literackiej, szczególnie okresowi Młodej Polski. Utrzymywał bliskie kontakty ze Stanisławem WYSPIAŃSKIM i Elizą ORZESZKOWĄ. W latach 1904–1905 wydawał też „Przegląd Uniwersalny” przeznaczony dla Królestwa Polskiego³⁰.

ZOLINI, Il M. R. P. *Włodzimierz Ledóchowski*; BZOWSKI, Ks. *Włodzimierz Ledóchowski*; LEDÓCHOWSKA, *Włodzimierz Ledóchowski*, s. 447–464.

²⁷ Konstanty CZAJKOWSKI (CZAYKOWSKI) SJ urodził się 7 VIII 1859 roku w Niemirowie, do zakonu wstąpił 30 VII 1876 roku w Starej Wsi, święcenia kapłańskie przyjął 15 VII 1886 roku w Krakowie, zmarł 2 I 1930 roku w Starej Wsi.

²⁸ Por. GRZEBIEŃ, Czajkowski Konstanty SJ, s. 256–259.

²⁹ Jan PAWELSKI SJ urodził się 20 X 1868 roku w Babicach k. Przemyśla, do zakonu wstąpił 18 III 1884 roku w Starej Wsi, święcenia kapłańskie przyjął 10 VI 1894 roku w Krakowie, zmarł 2 VIII 1944 roku w Warszawie, zamordowany przez Niemców już podczas drugiego dnia Powstania Warszawskiego. Był wicesuperiorem, superiorem i organizatorem katolickich stowarzyszeń w Warszawie (1919–1926), promotorem Ligi Katolickiej w archidiecezji warszawskiej i opiekunem Towarzystwa ks. Piotra Skargi w Warszawie (1927–1944). Opublikował *Pamiętnik zjazdu skargowskiego w Krakowie* (Kraków 1912) z okazji 300-lecia śmierci patrona Towarzystwa. W 1936 roku, w 400. rocznicę urodzin SKARGI, zorganizował zjazd skargowski w Warszawie i wydał książkę pamiątkową *Duch Skargi w Polsce współczesnej* (Warszawa 1937).

³⁰ Por. GRZEBIEŃ, Pawelski Jan (1868–1944), s. 361–362; GRZEBIEŃ, Pawelski Jan SJ, s. 621–625.

Jan ROSTWOROWSKI SJ³¹ przed wstąpieniem do zakonu studiował na uniwersytetach we Fryburgu szwajcarskim i w Krakowie. W zakonie był profesorem teologii dogmatycznej w Krakowie (1904–1906 i 1907–1912) oraz redaktorem miesięcznika „Sodalis Marianus” (1908–1911). W roku 1913 został zesłany na Syberię, skąd wrócił do Polski w 1916 roku. Odegrał ważną rolę w identyfikacji relikwii bł. Andrzeja BOBOLI w Połocku i w Rzymie. Na łamach „Przeglądu Powszechnego” publikował teksty na tematy filozoficzne i społeczne³².

Jan URBAN SJ³³ był początkowo kapłanem diecezjalnym (w diecezji płockiej). Do Towarzystwa Jezusowego wstąpił kilka miesięcy po święceniach kapłańskich. W zakonie uzupełnił studia filozoficzne i teologiczne. Przydzielony w 1905 roku do Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy w Krakowie rozwijał w nim działalność pisarską, szczególnie w „Przeglądzie Powszechnym”, której nie przerywał w czasie tajnej misji na Podlasiu i na terenie Rosji. Wyczulony na sprawy rosyjskie i chrześcijańskiego Wschodu poświęcał tym zagadnie-

³¹ Jan Kanty ROSTWOROWSKI SJ urodził się 8 XI 1876 roku w Górcie Narodowej w Krakowskiem, do zakonu wstąpił 31 XII 1895 roku w Starej Wsi, święcenia kapłańskie przyjął 6 VI 1903 roku w Krakowie, zmarł 13 I 1963 roku w Warszawie. Był redaktorem pism „Sodalis Marianus” (1920–1924), „Wiara i Życie” (1921–1924), „Polsaniec Serca Jezusowego” (1921–1922), „Głosy Katolickie” (1921–1923), „Moderator” (1929–1930) i „Przegląd Powszechny” (1933–1936), dyrektorem Wydawnictwa Księża Jezuitów w Krakowie (1926–1936). Po przeniesieniu części wydawnictwa jezuickiego z Krakowa do Warszawy został w 1936 roku superiorem Domu Pisarzy w Warszawie.

³² Por. NATOŃSKI, Rostworowski Jan Kanty (1876–1963), s. 202–208; GRZEBIEŃ, Rostworowski Jan Kanty SJ, s. 44–52.

³³ Jan URBAN SJ urodził się 23 I 1874 roku w Broku w diecezji płockiej, święcenia kapłańskie przyjął jako ksiądz diecezjalny 29 VI 1899 roku w Warszawie, do zakonu wstąpił 20 XI 1899 roku w Starej Wsi. Zmarł 27 IX 1940 roku w Krakowie. Działał wśród unitów na Podlasiu w latach 1902–1909, a także w Petersburgu w latach 1907–1910. Był redaktorem naczelnym „Przeglądu Powszechnego” w Krakowie (1918–1933), założycielem i redaktorem czasopisma „Oriens” (1933–1939), które prowadził na wysokim poziomie. Brał udział w licznych kongresach i zjazdach dotyczących głównie chrześcijańskiego Wschodu, m.in. w konferencjach w Velehradzie na Morawach. Był polskim prekursorem akcji unijnej i ekumenicznej. W 1935 roku założył i współredagował czasopisma unijne „K’Sojedinieniju” oraz „Da Złuczenia”. Opublikował wiele książek, broszur i artykułów na tematy religijne, społeczne i kulturalne.

niom wiele uwagi. Od 1918 do 1933 roku był redaktorem naczelnym „Przeglądu Powszechnego” w Krakowie³⁴.

Z „Przeglądem Powszechnym” współpracowali też duchowni diecezjalni, spośród których warto wymienić przynajmniej dwóch, szczególnie zaangażowanych w przybliżanie treści papieskich encyklik społecznych. Byli to: ks. Antoni TRZNADEL (1857–1908), kapłan diecezji przemyskiej, w latach 1869–1908 profesor teologii moralnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego³⁵, oraz ks. Jan Chryzostom JANISZEWSKI (1818–1891), profesor historii Kościoła i teologii moralnej, od 1871 roku biskup sufragan poznański, przebywający w latach 1875–1886 na terenie Krakowa³⁶.

Najważniejsi współpracownicy świeccy „Przeglądu Powszechnego”

W jubileuszowym tomie „Przeglądu Powszechnego” – z okazji jego 25-lecia – czytamy następującą wypowiedź CZERKAWSKIEGO:

Pismo skupiło wokół siebie również licznych autorów świeckich. „Przegląd Powszechny”, jeżeli miał odpowiedzieć zamiarom swoich założycieli musiał się liczyć nie tylko z treścią artykułów, lecz także z doбором ich autorów, bo zasilany wyłącznie przez duchownych stałby się siłą rzeczy ich tylko organem, choćby poruszał wszystkie zagadnienia publicznego życia. Należało więc koniecznie zapewnić sobie współpracowników świeckich, co jednak napotykało na nader wielkie trudności. Pismo wydawane przez jezuitów, było uważane już z góry za klerykalne, za nie dopuszczające swobodnego roztrąsania zagadnień natury ogólnej, za oceniające wszystkie wypadki życia publicznego ze swego jednostronnego i ciasnego klerykalnego stanowiska. [...] Dziś po dwudziestu pięciu latach można już stwierdzić stanowczo, że wszystkie te obawy i wątpliwości okazały się najzupełniej płonne³⁷.

³⁴ Por. GRZEBIEN, Urban Jan SJ, s. 344–354; PALUSZKIEWICZ, Spadkobierca idei unijnej, s. 22–29.

³⁵ Por. GABRYEL, Trznadel Antoni, s. 353.

³⁶ Por. GROT, Janiszewski Jan Chryzostom (1818–1891), s. 523–524.

³⁷ CZERKAWSKI, 25-lecie „Przeglądu Powszechnego”, s. 65*.

Do szczególnie cenionych współpracowników świeckich „Przeglądu Powszechnego” należeli m.in.:

- Leopold CARO (1864–1939), ekonomista i socjolog, zwolennik spółdzielczości, twórca oryginalnej koncepcji solidaryzmu społecznego, późniejszy profesor Politechniki Lwowskiej³⁸.
- Włodzimierz CZERKAWSKI (1868–1913), profesor ekonomii i statystyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, teoretyk ograniczonego interwencjonizmu państwowego na rzecz najuboższych³⁹.
- Adam Alojzy KRZYŻANOWSKI (1873–1963), profesor ekonomii politycznej i skarbowości Uniwersytetu Jagiellońskiego⁴⁰.
- Józef MILEWSKI (1859–1916), prawnik, ekonomista i polityk, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Lwowskiego, członek licznych towarzystw gospodarczych⁴¹.

Program i główne kierunki zainteresowań „Przeglądu Powszechnego”

Jest rzeczą naturalną, że „Przegląd Powszechny”, który ukazuje się z przerwami do chwili obecnej⁴², reprezentował różne kierunki zainteresowań (w zależności od przemian dokonujących się na świecie), choć podstawowe zadanie pisma pozostawało niezmiennie. Niewątpliwie największą rolę „Przegląd” pełnił w pierwszym okresie swego istnienia, czyli przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 roku. W tym czasie było to najbardziej prestiżowe czasopismo na terenach zaboru austriackiego. Wydawane w duchu katolickim i w języku polskim, miało również znaczny wpływ na społeczeństwo polskie znajdujące się pod innymi zaborami.

Pierwszy redaktor „Przeglądu Powszechnego” Marian Ignacy MORAWSKI SJ nakreślił program czasopisma w następujących słowach:

³⁸ Por. STRZESZEWSKI, Caro Leopold, s. 69–70.

³⁹ Por. ZIÓLEK, Czerkowski Włodzimierz, s. 95–96.

⁴⁰ Por. LANDAU, Krzyżanowski Adam Alojzy (1873–1963), s. 588–594.

⁴¹ Por. TYROWICZ, Milewski Józef (1859–1916), s. 213–214.

⁴² W formie drukowanej „Przegląd Powszechny” wychodził do roku 2012. Potem zaczął się ukazywać w ramach jezuickiego portalu Deon.pl.

Przede wszystkim chcemy podnosić i opracowywać zasadnicze kwestie społeczne [...]. Od końca przeszłego wieku, kiedy poczęto w teorii i w czynie przerabiać cały ustrój społeczny i opierać go na nowych posadach, zagadnienia te, wiecznie ważne, bo szczęścia ludzkości wprost dotyczące, zaczęły coraz więcej mężów stanu i mężów nauki zaprzętać i dziś wreszcie stały się one piekące i świat złękniiony zadaje sobie pytanie, czy same podwaliny nowożytnego układu społecznego są dobrze postawione i na prawdzie oparte⁴³.

Przystępując do redagowania „Przeglądu Powszechnego”, ani jego redaktor, ani sami jezuiti, ani też większość społeczeństwa polskiego nie miała jeszcze jasno sprecyzowanej terminologii w zakresie szeroko pojętej „problematyki społecznej”, którą w założeniu czasopismo to chciało podjąć na swoich łamach. A sprawy społeczne były bardzo nabrzmiałe.

Przełom XIX i XX wieku był – i to w skali światowej – okresem szczytowego liberalizmu w dziedzinie społecznej i ekonomicznej, czyli kapitalizmu, a nawet imperializmu. Napięcia społeczne na tle gospodarczym narastały coraz bardziej, stwarzając dogodne warunki do rozwoju socjalizmu, którego wpływy ustawicznie rosły, co dało się odczuć także w Polsce. Zaprzętał on uwagę i pośrednio decydował również o postawach duchowieństwa, a przede wszystkim biskupów⁴⁴.

Zamiast zwalczać potencjalnych wrogów, należało ich przekonywać, zjednywać, podobnie jak to czynił papież LEON XIII, gdy w encyklice *Inscrutabili* ukazywał – wbrew rozpowszechnianym pseudonaukowym opiniom – cywilizacyjną oraz kulturotwórczą rolę Kościoła i instytucji papieżstwa w dziejach ludzkości.

Treści społeczne w „Przeglądzie Powszechnym”

Oczywiście nie można dokładnie omówić zawartego w „Przeglądzie Powszechnym” całego bogactwa jego treści. Należy się ograniczyć do tych tekstów, które w podejmowanej przez siebie proble-

⁴³ MORAWSKI, Cele i zadania „Przeglądu Powszechnego”, s. 3.

⁴⁴ Por. NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 33.

matyce mają wyraźnie pionierski charakter czy też dużą wartość teoretyczną, a przynajmniej swoistą unikalność.

Przed wszystkim należy zwrócić uwagę na popularyzację nauczania Kościoła, w szczególności papieży i biskupów. Działalność „Przeglądu Powszechnego” na tym polu nie ma znamion planowej i systematycznej akcji udostępniania społeczeństwu choćby najważniejszych dokumentów kościelnych w sprawach społecznych. Były to raczej dorywcze, dyktowane potrzebami chwili inicjatywy wydawnicze.

Marian Ignacy MORAWSKI SJ rozpoczął na łamach „Przeglądu Powszechnego” prezentowanie encyklik społecznych LEONA XIII swym artykułem „Sojusz monarchiczny przeciw socjalistycznej anarchii”⁴⁵. Okazją ku temu stały się rozważania autora nad ówczesną sytuacją społeczno-polityczną w Europie. Analizując zauważalny zwrot w polityce wewnętrznej i zagranicznej państw liberalnych, w ich stosunkach z Kościołem, MORAWSKI przywołał wydaną w 1878 roku encyklikę *Quod Apostolici muneris* inaugurującą pontyfikat LEONA XIII. Z perspektywy 6 lat uznał ją za prorocze ostrzeżenie przed zaburzeniami, jakie wywoła nierozwiązanie szeroko rozumianej kwestii socjalnej, a zarazem za zachętę do podjęcia w tym kierunku współpracy z Kościołem.

W omawianej encyklice papież podkreślił wychowawczą rolę Kościoła. Podczas gdy rządy państw mogą przeciwstawić się wpływom destrukcyjnych idei jedynie nieskutecznymi metodami represyjnymi, Kościół formując sumienia członków społeczeństwa, ich wrażliwość i odpowiedzialność, czyni to efektywniej. Stąd oczywisty staje się postulat LEONA XIII przywrócenia Kościołowi pełni dawnych jego praw, aby mógł skuteczniej wpływać na właściwe kształtowanie relacji społecznych⁴⁶.

W opinii MORAWSKIEGO szczególna wartość encykliki *Quod Apostolici muneris* tkwi w precyzyjnym obnażeniu przyczyn aktualnych konfliktów i zaburzeń społecznych. Przyczynami bezpośrednimi są,

⁴⁵ MORAWSKI, Sojusz monarchiczny, s. 337–358.

⁴⁶ Por. BIEŚ, Recepcja społecznego nauczania Papieża Leona XIII w publikacjach jezuitów galicyjskich 1884–1914, s. 39–40.

zdaniem papieża, oparte na przemocy i walce klas doktryny „socjalistów, komunistów i nihilistów”.

Encyklika występuje zdecydowanie przeciw socjalistycznym ideom egalitaryzmu. Zdaniem papieża równość między ludźmi polega na tym, że wszyscy otrzymali jedną naturę i są wezwani do tej samej najwyższej godności dzieci Bożych, że wszyscy mają wyznaczony jeden i ten sam cel, że czeka ich ten sam sąd i jednakowa nagroda lub kara za popełnione uczynki. Natomiast nierówności społeczne są zamysłem Bożym⁴⁷.

Artykuł MORAWSKIEGO nie jest tylko przytoczeniem poglądów papieża, a raczej szczególnym komentarzem, w którym autor w sposób systematyczny i logiczny wyciąga wnioski z lektury encykliki. W komentarzu tym zwraca uwagę zainteresowanie się sytuacją robotników i promowanie personalistycznego modelu stosunków pracodawca – pracownik, odpowiadającego idei „patronalizmu chrześcijańskiego” Victora BRANTSZA. Dużo więcej miejsca autor komentarza poświęca zagadnieniu tajnych stowarzyszeń, których wrogą wobec Kościoła i religii działalność omawia, powołując się na źródłowe prace historyków francuskich i niemieckich. W ten sposób uprzedza niejako wydaną dwa miesiące później encyklikę LEONA XIII *Humanum genus* poświęconą masonerii⁴⁸.

MORAWSKI krytykuje w swoim komentarzu systemy zagrażające chrześcijańskim normom wartości. Nawiązując do doktryny Kościoła, nie wysuwa jednak jakiegoś nowego rozwiązania czy postulatu reformy społecznej. Jest nawet zachowawczy, zbliżony do liberałów katolickich we Francji i do zwolenników patronalizmu. Postawę zachowawczą wykazuje przede wszystkim w pojmowaniu prawa własności jako nienaruszalnego prawa natury i traktuje je jako naukę Kościoła. Takie usztywnienie i uświęcenie prawa własności nie otwierało drogi do reform gospodarczo-społecznych, a co najwyżej pozwalało na leczenie nadużyć i zapobieganie krzywdom⁴⁹.

⁴⁷ Por. *Ibid.* s. 42.

⁴⁸ Por. *Ibid.* s. 42–43.

⁴⁹ Por. NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 35.

MORAWSKI twierdzi między innymi, że stosunek pracy do kapitału Kościół ustawia na płaszczyźnie stosunku robotnika do pracodawcy, gdzie punktem wyjścia jest człowiek wraz ze swymi prawami i potrzebami. W sprawie własności uważa, że wynika ona z natury człowieka, który nabywa ją przez pracę nad przyrodą, następnie przez wymianę, darowiznę, spadek. Twierdzi, że ludzkość z natury potrzebuje własności i to nierówniej. Pod tym względem konserwatyzm Kościoła jest niezachwiany, ale nie tak bezwzględny jak konserwatyzm pogański, który własność uważał za prawo bogatych, a na biednych wydawał wyrok losu. Własność jest prawem, ale połączonym z obowiązkiem religijno-socjalnym, jest to bowiem szafarstwo dóbr poruczonych przez Boga dla dobra całej ludzkości⁵⁰.

Drugą z kolei omawianą przez MORAWSKIEGO encykliką była właśnie *Humanum genus*. Ogólną informację o jej ogłoszeniu i poruszanych w niej tematach umieszczono w dziale „Sprawozdania z ruchu religijnego, naukowego i społecznego” w czerwcu 1884 roku⁵¹.

Papież podał w *Humanum genus* definicję wolnomularstwa i nakreślił jego cele. MORAWSKI odczytał tę encyklikę jako zachętę skierowaną do środowisk katolickich, by tworzyły i rozwijały szkoły wyznaniowe oraz katolickie stowarzyszenia, zarówno religijne, jak i „humanitarne”, czyli towarzystwa rzemieślników i robotników. Właśnie akcja socjalna może być skutecznym środkiem przeciwko masonerii. Właściwym początkiem mogą być odbywające się w wielu państwach kongresy katolickie, na których dyskutowane są współczesne problemy socjalne. Kolejnym etapem mogłyby być ponadnarodowe spotkania przedstawicieli środowisk katolickich służące wymianie poglądów i poszukiwaniu metod przewycięzania różnych przeszkód i trudności⁵².

W tomie 3 „Przeglądu Powszechnego” znalazło się już dokładne omówienie tej encykliki opracowane przez biskupa Jana Chryzosto-

⁵⁰ Por. NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 36.

⁵¹ MORAWSKI, Sprawy Stolicy św. Encyklika o masonach, s. 441–452.

⁵² Por. BIEŚ, Recepcja społecznego nauczania Papieża Leona XIII w publikacjach jezuitów galicyjskich 1884–1914, s. 44–45.

ma JANISZEWSKIEGO⁵³. Wśród środków zaradczych przeciwko krzewieniu się wolnomularstwa JANISZEWSKI wymienia roztaczanie opieki nad robotnikami i ich rodzinami poprzez tworzenie szkół rzemieślniczych pod patronatem duchowieństwa oraz wspieranie dobroczynnej działalności istniejących już stowarzyszeń charytatywnych⁵⁴.

Najwcześnieją wydaną enuncjacją papieską była ogłoszona w 1885 roku przez LEONA XIII encyklika *Immortale Dei* poświęcona katolickiej nauce o państwie na tle współczesnych doktryn liberalnych. Ukazała się ona w wydawnictwie jezuickim w Krakowie w tym samym roku co oryginał rzymski i poprzedzona była krótkim, jednostronicowym wstępem z podwójnym tekstem polskim i łacińskim, zapatrzonym w nagłówki orientujące w zasadniczych zagadnieniach poruszanych przez LEONA XIII⁵⁵.

Staranne omówienie encykliki pióra Mariana Ignacego MORAWSKIEGO SJ znalazło się natomiast w dodatku do „Przeglądu Powszechnego” pod tytułem „Encyklika «Immortale Dei» i liberalizm”⁵⁶. W przekonaniu MORAWSKIEGO liberalizm wyczerpał się już jako doktryna ideologiczna i zdradza widoczne oznaki marazmu, stawiając potomków rewolucji wobec dylematu: socjalizm czy pesymizm. Autor rozpoczyna od wyjaśnienia, na czym polega istota różnicy w pojmowaniu modelu państwa. W przekonaniu liberałów państwo jako struktura porządkująca i harmonizująca życie jednostek pochodzi nie od Boga, lecz powstała na skutek tzw. „umowy społecznej” (u MORAWSKIEGO określanej jako „kontrakt socjalny”). Ludzie żyjący pierwotnie jako niezależne i całkowicie wolne jednostki, poprzez dobrowolną rezygnację z przysługujących im osobistych praw i wolności oraz przelania ich na ogół ludzi

⁵³ JANISZEWSKI, Encyklika Leona XIII papieża o masonerii, s. 169–188.

⁵⁴ Por. BIEŚ, Recepcja społecznego nauczania Papieża Leona XIII w publikacjach jezuitów galicyjskich 1884–1914, s. 47.

⁵⁵ LEON XIII, *Encyklika Ojca świętego Leona XIII o chrześcijańskim ustroju państw. „Immortale Dei”*.

⁵⁶ MORAWSKI, Encyklika „Immortale Dei” i liberalizm, s. IX–XXVIII. Ten sam tekst został w niezmienionej formie wydany pt. „Teoria liberalna a chrześcijańska o państwie” w zbiorze prac tegoż autora: MORAWSKI, *Podstawy etyki i prawa* (1891), s. 7–43; MORAWSKI, *Podstawy etyki i prawa* (1930), s. 203–239.

ukonstytuowali społeczeństwo, władzę państwową oraz wszelkie prawa i obowiązki, jakie warunkują życie ludzi w społeczeństwie.

Inaczej zagadnienie pochodzenia władzy ujmuje nauka katolicka. „Nie ma bowiem władzy, która by nie pochodziła od Boga, a te, które są, zostały ustanowione przez Boga” (Rz 13, 1b). Obok argumentów teologicznych z autorytetu Pisma Świętego i Ojców Kościoła, LEON XIII wysuwa argument z prawa natury. To w człowieku istnieje naturalna skłonność i potrzeba, by żyć we wspólnocie. Realizuje się to zarówno poprzez rodziny, jak i poprzez państwa. Jednak społeczna natura człowieka wymaga, by istniała również władza⁵⁷.

Encyklika poświęca wiele uwagi relacjom Kościoła i państwa. Prawdziwa religia nie jest tylko zbiorem nauk, lecz także ustanowionym przez JEZUSA CHRYSZTUSA organizmem społecznym – Kościołem. Posiada on własną hierarchię, której zadaniem jest nauczać o prawdzie i sprawiedliwości oraz wykonywać zleconą przez CHRYSZTUSA władzę w sprawach religijnych. Oba organizmy – Kościół i państwo – stworzone przez Boga cechuje wewnętrzna celowość. I jak celem państwa jest zabezpieczenie dobrobytu jego obywateli w doczesności, tak celem Kościoła jest szczęście wieczne jego członków.

Jako niemożliwe do przyjęcia LEON XIII wymienia tezy:

- o pochodzeniu władzy z woli ludu,
- o równości wyznań,
- o nieograniczonej wolności słowa i druku,
- o wyłączeniu Kościoła z wychowania, prawodawstwa i wpływu na rodzinę,
- o moralności świeckiej oderwanej od religii,
- o podporządkowaniu Kościoła władzy państwowej.

Wśród zaakceptowanych „zdobyczy wieku” znalazły się natomiast:

- różnorodność form ustrojowych, o ile służą dobru społeczeństwa,
- udział ludu w rządach,
- warunkowe równouprawnienie wyznań,

⁵⁷ Por. BIEŚ, Recepcja społecznego nauczania Papieża Leona XIII w publikacjach jezuitów galicyjskich 1884–1914, s. 48–51.

- ustawowe zabezpieczenia przed samowolą władców oraz przed nadmierną ingerencją państwa w samorząd lokalny i życie rodzinne obywateli,
- postęp naukowy i techniczny⁵⁸.

Do liberalizmu ustosunkował się Marian MORAWSKI w artykule „Wieża Eiffla i rok 1889”, w którym ukazał sprzeczności tego okresu. Przyznaje, że cywilizacja „wieku maszyny” ma swoją wielkość, ale nie rozwija duchowej strony człowieka i nie zbliża go do celu absolutnego⁵⁹.

Cywilizacja „wieku maszyny” cały swój wysiłek – rozgałęziony w prawie publicznym jako kontrakt społeczny, w polityce jako parlamentaryzm, w filozofii jako teoria manczesterska, w przemyśle zaś zakuty w maszynę i fabrykę – zwróciła przeciw Bogu i celowi człowieka. Bunt nowoczesnej cywilizacji przeciw Bogu zemścił się, bo wprowadzicie człowiek zaprzągnął maszynę do pracy, ale jednocześnie dla tej maszyny rozbija rodzinę, łamie dzień święty, zaniedbuje odpoczynek, zaprzęga do pracy kobiety i dzieci, nie dając im należytego zarobku. Cierpią odbiorcy maszyny, bo produkuje ona tanio i dużo, ale produkty są liche i mało wartościowe. Nie zaspokajają pierwszych potrzeb, ale potrzeby wywołane sztucznie. Korzysta na tym tylko klasa posiadająca kapitał. Tak to rewolucja 1889 roku obaliła feudalizm baronów, ale stworzyła władcę zupełnie bez serca, bezosobowy – „towarzystwo bezimienne” – kapitał, który wymyka się spod wszelkich ciężarów społecznych, a ma wielkie przywileje. Nowożytna cywilizacja nie tylko buduje, ale i niszczy. Wynałazła środki zniszczenia, a przede wszystkim stworzyła militarystykę opartą na produkcji środków masowego zabijania. Taki stan rzeczy doprowadził do uzbrojonego absolutyzmu, który zupełnie opanuje i pognębi jednostkę i rodzinę.

W tym groźnym obrazie pozostaje jednak miejsce na nadzieję, ponieważ nasza cywilizacja – w rozumieniu cywilizacji chrześcijańskiej – opiera się na objawieniu Bożym jako nieśmiertelnym pierwiastku odrodzenia. Uratuje się, gdy zacznie służyć Bogu, czego początki już

⁵⁸ Por. *Ibid.* s. 56.

⁵⁹ Por. MORAWSKI, Wieża Eiffla i rok 1889.

można zauważyć. Rośnie przekonanie, że sama siła nie może być podstawą społecznienia i stosunków między narodami, ale potrzebne jest oparcie w sumieniu i sprawiedliwości⁶⁰.

Bardzo znamienne są losy dwu innych encyklik LEONA XIII, a mianowicie głośnej encykliki *Rerum novarum*, ogłoszonej w 1891 roku jako pierwszej oficjalnej wypowiedzi doktrynalnej Kościoła w sprawie kwestii robotniczej, następnie zaś encykliki *Graves de communi* z roku 1901, omawiającej to samo zagadnienie społeczne, ale w aspekcie akcji społeczno-politycznej, określonej przez papieża jako „demokracja chrześcijańska”.

Pierwsza wzmianka o najważniejszym dokumencie LEONA XIII, encyklice *Rerum novarum*, pojawiła się w „Przeglądzie Powszechnym” na pierwszym miejscu wśród redagowanych przez Marcina CZERMIŃSKIEGO SJ „Spraw Kościoła”⁶¹. Autor skupił się zasadniczo na reakcji pism niekatolickich, aby wykazać szerokie zainteresowanie społeczeństwa, a zarazem siłę oddziaływania tego tekstu. Zapowiedział również obszerniejsze potraktowanie „kwestii socjalnej” w kolejnych numerach „Przeglądu Powszechnego”.

W porównaniu z poprzednimi dokumentami encyklika *Rerum novarum* czekała na swój „jezuicki” przekład w języku polskim bardzo długo – bo aż 15 lat. Co było tego przyczyną? Powszechnie twierdzi się, że stanęło temu na przeszkodzie konserwatywne środowisko krakowskie. Tymczasem encyklikę już w roku jej ukazania się wydało krakowskie pismo diecezjalne „Notificationes”. Ukazała się również w odcinkach w krakowskim „Czasie”. Nie było więc na razie potrzeby mnożenia wydań tego tekstu.

Natomiast Antoni LANGER SJ, nawiązując do zapowiedzi Marcina CZERMIŃSKIEGO SJ, opublikował w serii artykułów ukazujących się na łamach „Przeglądu Powszechnego” w latach 1891–1892 obszerną rozprawę pod wspólnym tytułem: „Dzisiejszy socjalizm wobec światła rozumu”⁶², która stanowiła obszerny komentarz do encykliki, choć

⁶⁰ Por. NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 35–36.

⁶¹ Por. CZERMIŃSKI, Encyklika w sprawie socjalnej, s. 121–125.

⁶² LANGER, Dzisiejszy socjalizm wobec światła rozumu (*Przegląd Powszechny* R. 8, T. 32), s. 1–10, 218–233, 337–350; LANGER, Dzisiejszy socjalizm wobec światła ro-

wprost o niej nie mówiła. Ksiądz LANGER dwa pierwsze rozdziały artykułu wypełnił gruntownymi rozważaniami na temat „Co to jest kwestya socyalna” i „Dlaczego kwestya socyalna jest dziś tak groźna”. Autor pojęcie „kwestii socjalnej” ujął w pytaniu:

Jak ukształtowanymi winny być różne stosunki wśród społeczeństwa ludzkiego, ażeby ono właściwy sobie i istotny cel osiągnąć mogło, tj. prawdziwy doczesny dobrobyt, z którego by korzystać zarówno mogły jednostki i rodziny, jak i wszelkie warstwy i klasy społecznego organizmu⁶³.

Zasadniczym tłem wszelkiej „akcji socjalnej” jest jednak „stosunek ludności robotniczej do reszty społeczeństwa”.

Interesujący jest też fakt, że o obowiązkach, jakie państwo ma względem społeczeństwa, ani słowem nie wspomina jedna z najwcześniejszych publikacji po ogłoszeniu encykliki *Rerum novarum*, a mianowicie książka Henryka JACKOWSKIEGO SJ *O socyalizmie. Uwagi dla socyalistów i katolików*, która była adresowana przede wszystkim do ludzi prostych, zagrożonych zetknięciem się z ideologią socjalistyczną⁶⁴. Miała ona tłumaczyć błędy, ostrzegać przed niebezpieczeństwami oraz wskazywać tym ludziom właściwy sposób postępowania. Dlatego też, prawdopodobnie, zabrakło w niej tych postulatów, które dotyczyły roli władz państwowych w naprawianiu istniejących stosunków społecznych, szczególnie w procesie rozwiązywania konfliktów między robotnikami a przedsiębiorcami.

Inną potencjalną przyczynę można upatrywać w atmosferze, jaka wiązała się z ogłoszeniem *Rerum novarum* i niechętnym jej przyjęciem przez środowiska uprzywilejowane⁶⁵.

zumu (*Przegląd Powszechny* R. 9, T. 33), s. 229–257; LANGER, Dzisiejszy socyalizm wobec światła rozumu (*Przegląd Powszechny* R. 9, T. 34), s. 47–68, 209–235; LANGER, Dzisiejszy socyalizm wobec światła rozumu (*Przegląd Powszechny* R. 9, T. 35), s. 178–195; LANGER, Dzisiejszy socyalizm wobec światła rozumu (*Przegląd Powszechny* R. 9, T. 36), s. 20–32.

⁶³ LANGER, Dzisiejszy socyalizm wobec światła rozumu (*Przegląd Powszechny* R. 8, T. 32), s. 1–2.

⁶⁴ JACKOWSKI, *O socyalizmie*.

⁶⁵ Por. BIEŚ, Recepcja społecznego nauczania Papieża Leona XIII w publikacjach jezuitów galicyjskich 1884–1914, s. 115–116.

Encyklika *Rerum novarum* została po raz pierwszy opublikowana przez Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy w popularnym opracowaniu Feliksa COZELA SJ dopiero 15 lat po ogłoszeniu jej przez LEONA XIII i po wyczerpaniu dotychczasowych nakładów⁶⁶. Tekst ukazał się bez objaśnień, z dodanym tylko krótkim wstępem i nagłówkami dla poszczególnych części i akapitów⁶⁷.

Ówczesne społeczeństwo katolickie w Galicji było rzeczywiście konserwatywne, wobec czego nauka głoszona przez Kościół w *Rerum novarum* spotkała się z oporami ze strony katolików świeckich i części duchowieństwa – nawet hierarchii kościelnej. Gdy na przykład w 1893 roku obchodzono w Przemyślu jubileusz pięćdziesięciolecia sakry biskupiej LEONA XIII, to okoliczne ziemiaństwo obchody te zbojkotowało. Jeszcze w 1903 roku narzekano na małą znajomość encykliki w społeczeństwie polskim⁶⁸.

To niechętnie stanowisko ocenia 12 lat później Włodzimierz CZERKAWSKI:

Kilkanaście lat temu [...] Zdawało się nam, że jesteśmy na zawsze, a przynajmniej na długie lata zabezpieczeni od prądów, wstrząsających zachodnią Europą, że sprawy tam piekące, mają dla nas akademickie tylko znaczenie. [...] Nic więc dziwnego, że i wielka encyklika *Rerum novarum* słabym tylko u nas odbiła się echem. [...] niewiele stosunkowo osób poznało się z jej treścią, nie miała bowiem, według ogólnej opinii, praktycznego w naszym kraju znaczenia. [...] Wielka praca w duchu wskazówek Leona XIII miała dotychczas niejako charakter prywatny. [...] Żaden wybitniejszy czynnik krajowy, czy to polityczny, czy społeczny lub duchowny, nie zajął wobec niej zdecydowanego stanowiska⁶⁹.

„Przegląd Powszechny” nie był tu więc wyjątkiem. Jeszcze 6 lat po wydaniu encykliki ks. Antoni TRZNADEL w artykule „Encyklika

⁶⁶ COZEL, *Encyklika Ojca św. Leona XIII*.

⁶⁷ Następne wydania zostały wznowione przez Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy dopiero w roku 1931 i 1939.

⁶⁸ Por. NIEZGODA, *Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”*, s. 37–38.

⁶⁹ CZERKAWSKI, *Enuncjacje naszego episkopatu w kwestyi socyalnej*, s. 33–34, 36.

«*Rerum novarum*»” uzasadniał prawo papieża do zabierania głosu w kwestii socjalnej:

Ponieważ przykre położenie, w jakim się stan czwarty znalazł, wynika przede wszystkim z zaniedbania zasad ewangelicznych, a mianowicie zasad sprawiedliwości i miłości, przeto kwestia socjalna, która jest w pierwszym rzędzie kwestią ekonomiczną, w dalszej swej analizie jest kwestią etyczną. A ponieważ zasady etyczne nie dadzą się zrozumieć bez pojęć religijnych, w których jedynie źródło i siłę swoją mają, przeto kwestia socjalna jest kwestią religijną. Toteż słusznie się należało, aby w tej sprawie zabrał głos także Naczelny Zwierzchnik Kościoła, który jest najwyższym stróżem prawdy i sprawiedliwości. Głosem tym jest encyklika *Rerum novarum*, wydana przez Leona XIII w dniu 15 V 1891 roku. W encyklice tej mówi Ojciec święty o położeniu robotników fabrycznych, wszelkie ogólne zasady, jakie stawia, odnoszą się nie tylko do kwestii robotniczej, ale do kwestii socjalnej w ogóle⁷⁰.

Pierwszą gruntowną analizę encykliki LEONA XIII ogłosił profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Edward JAROSZYŃSKI⁷¹. Właśnie na temat jego książki CZERKAWSKI zamieścił obszernie recenzje w „Przeglądzie Powszechnym”⁷².

JAROSZYŃSKI jeszcze przed opublikowaniem swej książki ogłaszał artykuły w warszawskim „Słowie” i lwowskim „Ruchu Katolickim”. W odpowiedzi pojawiły się w „Czasie” cztery artykuły: „Kościół wobec kwestyi socjalnej” w formie recenzji dzieła Edwarda JAROSZYŃSKIEGO. Były one uzasadnieniem beczynności i konserwatyizmu, a jednocześnie potępieniem ludzi, którzy domagali się reform w myśl zasad katolickich. CZERKAWSKI krytykował owe artykuły „Czasu” i pozytywnie recenzował książkę JAROSZYŃSKIEGO. Podkreślał między innymi trudność zwalczania zarzutów, bo nazwa „katolicki” wywoływała u wielu wrażenie, iż ma się do czynienia z wiarą, a nie z nauką, z metafizyką, a nie z ekonomią. Istniała bowiem

⁷⁰ TRZNADEL, Encyklika „*Rerum novarum*”, s. 90-91.

⁷¹ Por. JAROSZYŃSKI, *Katolicyzm socjalny*.

⁷² CZERKAWSKI, *Katolicyzm socjalny* (1900), s. 175–188; CZERKAWSKI, *Katolicyzm socjalny* (1903), s. 207–230.

legenda o obskurantyzmie katolickim, a to skutkiem wpływu protestantów i stronnictw politycznych dążących do „odklerykalizowania” społeczeństwa, przez co katolicka literatura ekonomiczna była prawie nieznaną w świecie naukowym i literackim.

Autor *Katolicyzmu socjalnego* mimo woli może, lecz bardzo szczęśliwie, rehabilitował katolickich ekonomistów, i to jest wielką zaletą jego książki, szczególnie dla nas, którzy tak często słyszymy o „mylnej interpretacji” myśli Leona XIII⁷³.

Równoległe z postępującą recepcją encykliki *Rerum novarum* obserwujemy na łamach „Przeglądu Powszechnego” wzrost zainteresowania problemami katolicko-społecznymi i katolicko-ekonomicznymi przed pierwszą wojną światową. Najpierw ks. Włodzimierz LEDÓCHOWSKI SJ w roku 1898 napisał artykuł „Duchowieństwo a kwestya socjalna”, w którym swoje stanowisko określił w dwóch stwierdzeniach:

1. Kwestia polityczna obowiązuje księdza jako obywatela, a nie jako kapłana. W sprawy świeckie religia katolicka się nie wdaje, oby tylko polityka nie gwałciła praw człowieka.
2. Kwestia społeczna zajmuje się sprawiedliwością ustroju społeczeństwa, niezależnie od formy rządu. Tu właśnie jest miejsce dla księdza. Obowiązek społeczny księdza wynika z samej natury posłannictwa Kościoła i kapłana⁷⁴.

Nie brakowało też omówień zarówno encyklik papieskich, jak i listów biskupich, przedstawionych zarówno przez księży, jak i świeckich na łamach pism jezuitów. „Przegląd Powszechny” podawał więc obszernie listy społeczne biskupów z krajów zachodnich⁷⁵, a z pol-

⁷³ Por. NIEZGODA, *Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”*, s. 41–42.

⁷⁴ Por. LEDÓCHOWSKI, *Duchowieństwo a kwestya socjalna*, s. 81–105.

⁷⁵ W dziale „Sprawy Kościoła” BADENI, *Odezwy biskupie o kwestyi socjalnej*, s. 455–459.

skich biskupów Józefa BILCZEWSKIEGO⁷⁶, Józefa Sebastiana PELCZARA, Floriana STABLEWSKIEGO⁷⁷ i Józefa TEODOROWICZA⁷⁸.

Najbardziej oryginalne jest ujęcie problematyki społecznej przez Józefa TEODOROWICZA, o którym profesor CZERKAWSKI napisał, że niewiele mamy w naszej literaturze tak głęboko przemyślanych rozpraw o wzajemnym stosunku warstw społecznych, o potrzebach i błędach naszego organizmu, jak broszura „Z ostatnich doświadczeń”. Mamy tu niejako filozofię dziejową naszego życia publicznego lat ostatnich.

Otóż TEODOROWICZ mówił o dwóch programach w rozwiązywaniu kwestii społecznej: programie patriachalnym i programie demokratycznym.

- Zasada patriachalna każe zajmować się ludem, pracować dla ludu i „iść w lud”. W sposób pedagogiczny każe robić wszystko dla swego wychowanka, ale i zamiast niego. Nie bierze pod uwagę jego rozwoju i rosnącej samodzielności. Znamieniem tej zasady jest świadczenie „łask”, miłosierdzia, w zamian za oczekiwaną wdzięczność.
- Zasada demokratyczna liczy się z ewolucją ludu dokonywaną przez szkoły i prawa polityczne. Podkreśla nie tyle miłosierdzie, ile pomoc; liczenie nie tyle na wdzięczność, ile na współdziałanie; nie tyle na serce, ile na interes.

W praktyce zasada pierwsza nie wyklucza całkowicie współdziałania ludu, a zasada druga nie usuwa zupełnie miłosierdzia. Wspólnym źródłem obu metod jest miłość. Różnica tkwi w taktyce i zasadzie psychologicznej. Dziś — zdaniem TEODOROWICZA — trzeba stosować drugą metodę.

Zasady polityczne opierają się na zasadach etyki i wiary, a te właśnie znajdują oddźwięk w duszy ludu, który wnosi do polityki nacisk na rozwiązywanie najtrudniejszych problemów ekonomicznych i równoważę rozgrywki zawodowych polityków. A więc nie tylko nie

⁷⁶ CZAJKOWSKI, Głos biskupa polskiego o socjalizmie, s. 1–16.

⁷⁷ CZERKAWSKI, Enuncjacje naszego episkopatu w kwestyi socyalnej, s. 33–60.

⁷⁸ TEODOROWICZ, Z ostatnich doświadczeń, s. 1–16.

trzeba się obawiać wpływu ludu na rząd i politykę, ale oparcie się o lud jest rękojmią ocalenia i ratunku dla społeczeństwa.

Wcześniejsza działalność dla ludu obracała się w sferze miłosierdzia, a nie sprawiedliwości. To wymaga zmiany, wykluczenia wyzysku ludu, stosowania słusznej zapłaty za pracę, ludzkiego traktowania, obrony i pomocy prawnej, organizacji – kas RAIFFEISENA, biur pośrednictwa pracy, stowarzyszeń konsumentów, syndykatów rolniczych. W niektórych spośród wymienionych spraw autor powołuje się na encyklikę *Rerum novarum*. Teoretycznie rzecz biorąc, broszura metropolity TEODOROWICZA zamyka w polskiej katolickiej nauce społecznej erę patriarchalną życia społecznego, a otwiera epokę jego demokratyzacji⁷⁹.

Znamienne są również listy pasterskie metropolity abpa Andrzeja SZEPTYCKIEGO OSBM, przede wszystkim ze względu na podkreślenie znaczenia udziału duchowieństwa w akcji społecznej i politycznej. Twierdził on, że duchowieństwo musi zbliżyć się do narodu, popierając oświatę i dzieła społeczne, podając sposoby poprawienia bytu zgodnie z nauką CHRYSYUSA. „Pierwszy krok do budowy sklepów, spichlerzy i kas gromadzkich powinien także wychodzić od duchowieństwa”⁸⁰.

We wskazaniach dotyczących polityki SZEPTYCKI zauważa, że wrogowie Kościoła nie cierpią demokracji chrześcijańskiej, wytycznej doktryną LEONA XIII. Uważa, że wprawdzie żadna polityka nie może towarzyszyć księdzu w kościele, w konfesjonale, w stosunku proboszcza do wiernych, ale duchowny może, a czasem wprost powinien brać udział w życiu obywatelskim i ekonomicznym⁸¹.

Listy społeczne biskupów lub ich omówienia publikowano również w innych czasopismach jezuickich. Należały do nich „Głosy Katolickie”. Prócz tego w 1908 roku opublikowano w „Kalendarzu

⁷⁹ Por. NIEZGODA, *Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”*, s. 40–41.

⁸⁰ Por. CZAJKOWSKI, *Głos Cerkwi Ruskiej o plutokratycznym liberalizmie*, s. 156–167, 369–380.

⁸¹ Por. NIEZGODA, *Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”*, s. 41.

Posłańca Serca Jezusowego” fragmenty listu pasterskiego biskupa przemyskiego Józefa Sebastiana PEŁCZARA „O sprawie społecznej”⁸².

Ogólne treści katolicko-społeczne na łamach „Przeglądu Powszechnego”

Do „problematyki społecznej” zaliczamy też takie dyscypliny uprawiane przez uczonych z katolickiego punktu widzenia na świat, jak katolicka etyka społeczna, nazywana często w XIX wieku przez katolickich uczonych „socjologią katolicką”, zakładającą odpowiednią filozofię społeczną oraz metodologicznie niezależne od tej filozofii nauki pomocnicze w postaci socjologii czy ekonomii. Na tym odcinku w środowisku galicyjskim niewątpliwie zawsze przewodził „Przegląd Powszechny”, który od początku swego istnienia wykazywał duże wyczulenie na punkcie tej problematyki.

Ogólne zagadnienia filozoficzno-społeczne ukazywały się jednak na łamach „Przeglądu Powszechnego” względnie rzadko. Fakt ten można tłumaczyć publicystycznym nastawieniem czasopisma. Kilka jednak pozycji zasługuje na odnotowanie.

Bezsprzecznie nowatorskie – na tle filozoficzno-społecznych poglądów XIX wieku – były wystąpienia Mariana Ignacego MORAWSKIEGO SJ. W pierwszych artykułach publikowanych w „Przeglądzie Powszechnym” poruszał on najczęściej szczegółowe problemy społeczne, takie jak zagadnienia narodowościowe, problem wojny czy problem antysemityzmu⁸³. Naświetlał je wszakże z punktu widzenia zasad prawa naturalnego, którego koncepcję rozwinął później w książkowym wydaniu tych artykułów pt. *Podstawy etyki i prawa*⁸⁴. W ten sposób stał się jednym z pierwszych ponownych pro-

⁸² PEŁCZAR, Z listu pasterskiego... w sprawie społecznej, s. 24–27, 41–46, 58–62, 72–78, fragmenty z: PEŁCZAR, List pasterski na Wielki Post R. P. 1907 o sprawie społecznej, s. 82–157.

⁸³ MORAWSKI, Hartmann i kwestia narodowości, s. I–XVI; MORAWSKI, Dawid Urquhart i kwestia wojny, s. 153–176; MORAWSKI, Antysemityzm (*Przegląd Powszechny* R. 13, T. 49), s. 161–189; MORAWSKI, Antysemityzm (*Przegląd Powszechny* R. 13, T. 50), s. 472–474.

⁸⁴ MORAWSKI, *Podstawy etyki i prawa* (1891); MORAWSKI, *Podstawy etyki i prawa* (1930).

motorów idei prawa naturalnego na terenie polskim drugiej połowy XIX wieku, przeciwstawiając się dominującym podówczas wpływom pozytywizmu prawnego-moralnego.

Taką samą antyracjonalistyczną i antyliberalną linię ideologiczną co MORAWSKI reprezentował arcybiskup Zygmunt Szczęsny Feliński w swojej rozprawie „Społeczeństwo wobec rozumu i wiary”⁸⁵. Zasługuje ona zresztą na podkreślenie jeszcze z tego tytułu, że na 84 stronach rysuje zwięzłą, w poglądach umiarkowaną postępową syntezę ówczesnej katolickiej filozofii i etyki społecznej.

W świetle tych uwag rysuje się wniosek, że w ogólnych zagadnieniach filozoficzno-społecznych „Przegląd Powszechny” szedł po linii powszechnie w Kościele przyjętych poglądów. Pozostawał też w stałej opozycji do liberalizmu i indywidualizmu.

Z kolei osobna wzmianka należy się artykułom, których zasadniczą treścią było dokonanie konfrontacji pomiędzy społeczną i światopoglądową doktryną socjalizmu a nauką katolicką. Typowym tekstem z tej dziedziny już w 1888 roku był artykuł ks. Adama Kopycińskiego „Zasady i dążenia radykalnego socjalizmu”⁸⁶.

Szczegółowe treści katolicko-społeczne na łamach „Przeglądu Powszechnego”

O wiele wcześniej aniżeli problematyka ogólnospołeczna reprezentowane są na łamach „Przeglądu Powszechnego” i w pozycjach książkowych zagadnienia szczegółowej etyki społecznej. Niektóre artykuły stanowią poważne rozprawy naukowe i zasługują na specjalne wyróżnienie. Pomijając wymienione uprzednio prace MORAWSKIEGO, należy wspomnieć studium ks. Włodzimierza S. Piątkiewicza SJ z końca XIX wieku „Strejk wobec etyki”⁸⁷. Ukazywał w nim autor,

⁸⁵ FELIŃSKI, Społeczeństwo wobec rozumu i wiary (*Przegląd Powszechny* R. 6, T. 24), s. 1–14, 157–168, 381–396; FELIŃSKI, Społeczeństwo wobec rozumu i wiary (*Przegląd Powszechny* R. 7, T. 25), s. 78–87; FELIŃSKI, Społeczeństwo wobec rozumu i wiary (*Przegląd Powszechny* R. 7, T. 26), s. 91–106, 400–419.

⁸⁶ KOPYCIŃSKI, Zasady i dążenia radykalnego socjalizmu, s. 92–100, 198–209.

⁸⁷ PIĄTKIEWICZ, Strejk wobec etyki (*Przegląd Powszechny* R. 14, T. 56), s. 161–194, 388–407; PIĄTKIEWICZ, Strejk wobec etyki (*Przegląd Powszechny* R. 15, T. 57), s. 241–265; PIĄTKIEWICZ, Strejk wobec etyki (*Przegląd Powszechny* R. 15, T. 58), s. 223–250.

jak w kolejnych etapach procesu historycznego, poprzez upadek cechów i postęp mechanizacji, wzrosła zależność pracowników najemnych od ich pracodawców i w jaki sposób liberalne teorie o niczym nieograniczonej wolności ekonomicznej przyczyniły się do rozpalenia walki o większy zysk, która toczy się kosztem robotników. Zaznaczyć wypada, że w tych czasach nie należeli do rzadkości moralisci, którzy w ogóle kwestionowali moralną dopuszczalność strajków. PIĄTKIEWICZ przeciwstawił się ich poglądom, szukając uzasadnienia dla swej tezy w nauce LEONA XIII o prawach osobowych robotnika oraz w prawie „do koalicji”, czyli do tworzenia związków zawodowych.

Z zagadnień zaliczanych dziś do tzw. patologii społecznej najczęściej w publikacjach jezuickich poruszany był problem alkoholizmu i pijaństwa. W „Przeglądzie Powszechnym” już w 1903 roku ukazała się poważna rozprawa Karola KLECKIEGO na ten temat⁸⁸. Ponadto różni pisarze piętnowali to zjawisko w „Głosach Katolickich”, ale najczęściej czynił to popularny w owych czasach kaznodzieja ludowy ks. Kazimierz BISZTYGA SJ⁸⁹.

W 1902 roku Maurycy STRASZEWSKI rozpatrywał „Czynniki rozdziału i spójni w dzisiejszym społeczeństwie”⁹⁰. Stwierdził, że siły odpychające, czynniki nienawiści są silniejsze od czynników spójni i miłości. Jeżeli więc ludzkość ma zatrzymać się na drodze do anarchii, to niezbędna jest pomoc siły jeszcze potężniejszej – religii, i to religii chrześcijańskiej, która uczy, że wszyscy ludzie są dziećmi jednego Ojca i mają jedną wspólną ojczyznę. Kościół zdał w tym względzie dziejowy egzamin, bo dwukrotnie podbił i zjednoczył świat. Najpierw przeobraził grecki i rzymski świat pogański, następnie pokierował niesfornymi ludami feudalnej Europy. Jeżeli

⁸⁸ KLECKI, Alkoholizm i antyalkoholizm (*Przegląd Powszechny* R. 20, T. 80), s. 321–355; KLECKI, Alkoholizm i antyalkoholizm (*Przegląd Powszechny* R. 21, T. 81), s. 40–67, 211–239, 424–440; KLECKI, Alkoholizm i antyalkoholizm (*Przegląd Powszechny* R. 21, T. 82), s. 58–83, 245–264.

⁸⁹ Por. hasło BISZTYGA Kazimierz SJ w: GRZEBIEŃ, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 48.

⁹⁰ STRASZEWSKI, Czynniki rozdziału i spójni w dzisiejszym społeczeństwie, s. 1–18.

pierwiastki spójni, wsparte przez katolicyzm, przemogą i zdolają utrzymać pełną harmonii równowagę, to zmierzamy do epoki najwspanialszego duchowego rozkwitu, jakiego ludzkość z pewnością nigdy jeszcze nie zaznała⁹¹.

„Kwestia społeczna” (proletariatu przemysłowego oraz wiejskiego)

W ramach problematyki społecznej znajduje się jeszcze tzw. zagadnienie społeczne, którego przedmiotem są moralne aspekty gospodarczego i społecznego położenia przede wszystkim proletariatu przemysłowego oraz wiejskiego.

W 1905 roku CZERKAWSKI ogłosił w „Przeglądzie Powszechnym” artykuł „Zakres kwestyi robotniczej”, w którym za jedyne kryterium, według którego należy rozwiązywać kwestię robotniczą, uznaje interes ogólnospołeczny. Mając na uwadze owo dobro ogólne, ustalił zadania społeczne: Ogólna organizacja musi być sprawiedliwa społecznie. Organizacja pracy najmniejszej nie może utrudniać lub uniemożliwiać wszechstronnego rozwoju robotników. Organizacja pracy winna zapewnić utrzymanie produkcji na dostatecznej wysokości i jej rozwój odpowiednio do potrzeb społecznych. Niewłaściwy stosunek pracodawcy do robotników jest przyczyną chwiejności i niepewności wytwórczej oraz strajków. Zakaz bezrobocia byłby niesprawiedliwy i nie osiągnąłby celu. Należy starać się usunąć przyczyny bezrobocia, utworzyć instytucje rozstrzygające spory, ścigać wyzysk robotników — przymus kupowania w pewnych sklepach, naruszenie regulaminu fabrycznego, zatrzymywanie zapłaty za pracę⁹².

Można jeszcze wymienić pracę ks. Leonarda LIPKE SJ „Problem socjalny obecnej wojny”, ostatnią o tej tematyce, gdyż w latach międzywojennych nikt już tego zagadnienia szerzej nie rozwijał⁹³.

⁹¹ NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 42–43.

⁹² Por. CZERKAWSKI, Zakres kwestyi robotniczej, s. 40–61; NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 43–44.

⁹³ LIPKE, Problem socjalny obecnej wojny, s. 289–306. Por. też hasło: LIPKE Leonard SJ w: GRZEBIEN, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 365.

Zagadnienia polityczne i społeczne z katolickiego punktu widzenia

Na mocniejsze podkreślenie zasługuje spora ilość artykułów czy sprawozdań mających na celu zasygnalizowanie i naświetlenie z katolickiego punktu widzenia aktualnych wydarzeń i praktycznych aspektów zarówno zagadnienia społecznego, jak i katolicyzmu społecznego. Ukazywały się one głównie na łamach „Przeglądu Powszechnego”, ale pewne zainteresowanie dla tych spraw zdradzały również popularne „Głosy Katolickie”.

Co więcej, można powiedzieć, że „Przegląd Powszechny” – przede wszystkim przed pierwszą wojną światową – był w tym zakresie niesłychanie bogatym źródłem informacji, koniecznym do uwzględnienia przy opracowywaniu historii katolicyzmu społecznego w Polsce. Dostarczane przezeń relacje dotyczyły zarówno katolickiego Zachodu, jak i spraw polskich.

Już w pierwszych tomach „Przeglądu Powszechnego” znajdują się obszernie sprawozdania na temat Katolickiej szkoły socjalnej i stowarzyszenia „Kółek Rzemieślniczych”⁹⁴. W ciągu siedmiu lat wydawania pisma – jeszcze przed ogłoszeniem encykliki *Rerum novarum* – ukazały się artykuły sprawozdawcze ŻMIGRODZKIEGO, GNATOWSKIEGO i BREZY mówiące o ruchu katolicko-społecznym we Francji⁹⁵. W latach 1886–1887 „Przegląd Powszechny” poświęcał uwagę działalności społeczno-gospodarczej katolików w Wielkopolsce i w Niemczech⁹⁶.

⁹⁴ GNATOWSKI, Katolicka szkoła socjalna we Francji i stowarzyszenia „Kółek rzemieślniczych”, s. 220–231; BAUMGARTEN, Stowarzyszenia katolickie w Niemczech (*Przegląd Powszechny* R. 4, T. 13), s. 191–207; BAUMGARTEN, Stowarzyszenia katolickie w Niemczech (*Przegląd Powszechny* R. 4, T. 14), s. 278–294, 426–441; BAUMGARTEN, Stowarzyszenia katolickie w Niemczech (*Przegląd Powszechny* R. 4, T. 15), s. 377–391.

⁹⁵ ŻMIGRODZKI, Questions sociales et ouvrières, s. 297–322; GNATOWSKI, Katolicka szkoła socjalna we Francji i stowarzyszenia „Kółek rzemieślniczych”, s. 220–231; BREZA, Le Play i jego szkoła (*Przegląd Powszechny* R. 2, T. 6), s. 307–320; BREZA, Le Play i jego szkoła (*Przegląd Powszechny* R. 2, T. 7), s. 63–73, 209–217.

⁹⁶ ŁEBIŃSKI, Kółka rolniczo-włościańskie w Wielkopolsce, s. 353–375; BAUMGARTEN, Stowarzyszenia katolickie w Niemczech (*Przegląd Powszechny* R. 4, T. 13), s. 191–207; BAUMGARTEN, Stowarzyszenia katolickie w Niemczech (*Przegląd Po-*

Władysław ŁEBIŃSKI był wyraźnie pod wrażeniem prężnej działalności Polaków w Wielkopolsce. Rozwój tamtejszych kółek przypisuje właściwej metodzie działania – zjednaniu ludzi dla sprawy człowieka. Ma na myśli osoby, które poświęciły się sprawie kółek, a przede wszystkim ich kierownika Maksymiliana JACKOWSKIEGO. Metoda zjednania człowieka to metoda patronatu. Patron kieruje życiem kółek, przewodniczy na zebraniach delegatów, wszakże nie dociera do członków kółek, nie ma bezpośredniego wglądu w ich potrzeby. Oprócz spraw praktycznych: uprawy roli, chowu bydła, ogrodnictwa, pszczelarstwa, przemysłu domowego, kółka były szkołą myślenia kształtowanego za pomocą literatury broszurowej i odczytów prelegentów, a także elementem rozwijania postaw moralnych: eliminowania pijaństwa i kłótni, przywracania porządku i spokoju wśród gospodarzy, uznania dla starszych, szacunku dla patrona/pracodawcy⁹⁷.

W latach 1889–1890 „Przegląd Powszechny” zajmował się kongresami katolickimi, a nawet zamieścił specjalny, bardzo obszerny dodatek, w którym omówił kongresy w Madrycie, Porto, Paryżu, Malines, Montevideo i Wiedniu⁹⁸. Bardzo cenne jest szczegółowe sprawozdanie z kongresu w Wiedniu, a w nim omówienie prac w sekcji społecznej. Dowiadujemy się z niego o oficjalnej opinii dotyczącej sytuacji społeczno-gospodarczej w Galicji. Na uwagę zasługuje mowa posła KOZŁOWSKIEGO, którą zamknął on prace sekcji i w której naszkicował stosunki włościańskie w Galicji. Wypowiedź ta zdumiewa dzisiaj, jest bowiem dowodem konserwatyzmu warstw ziemiańskich, nie dostrzegająca ruchów ludowych i samej kwestii społecznej wiejskiej, bardzo wówczas nabrzmiałej. Poseł KOZŁOWSKI mówił:

W kraju naszym pomiędzy interesami większej i mniejszej własności ziemskiej, pomiędzy dworem i włościanami panuje najzupełniejsza solidarność; tak iż obie strony starają się patryarchalny stosunek utrzymać i wzmocnić⁹⁹.

wszechny R. 4, T. 14), s. 278–294, 426–441; BAUMGARTEN, Stowarzyszenia katolickie w Niemczech (*Przegląd Powszechny* R. 4, T. 15), s. 377–391.

⁹⁷ NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 34.

⁹⁸ Por. „Kongres katolicki odbyty w Wiedniu od 29 kwietnia do 3 maja 1889”, *Przegląd Powszechny* R. 6, T. 22 (dodatek 1), s. 1–238.

⁹⁹ KOZŁOWSKI, Kwestya włościańska, s. 126.

KOZŁOWSKI podkreślał konieczność ochrony przeciw wielkiemu kapitałowi, szczególnie przeciw giełdzie, wskazywał na niebezpieczeństwo ukrytej lichwy w kraju oraz na zły wpływ walki celnej z zagranicą. Zaproponował dwie sprawy: utworzenie w Galicji sądów pokoju dla ukrócenia pieniactwa i utworzenie rad rodzinnych dla nadzoru zarządu spadkowego przez opiekunów w przypadku sierot. Autor artykułu podał w podsumowaniu wnioski, wśród których najbardziej charakterystyczny był ten, że „środkiem istotnym dla zapobieżenia dzisiejszym socjalnym brakom jest korporacyjna organizacja klas zawodowych”¹⁰⁰. W tym wniosku łatwo dostrzec wpływ i wzorzec ówczesnego korporacjonizmu chrześcijańskiego barona Karla VON VOGELSAंगा¹⁰¹.

Innym spostrzeżeniem z kongresu w Wiedniu w odniesieniu do stosunków polskich jest fakt małej aktywności społecznej katolików w Galicji, skoro ks. Eustachy SKROCHOWSKI w swoim sprawozdaniu na temat stosunków polskich w sekcji „O życiu i stowarzyszeniach katolickich” wymienił tylko zgromadzenia zakonne¹⁰².

Jeśli mowa o sprawozdaniach z kongresów katolickich, to należy tu również odnotować omówienie trzeciego kongresu w Liège z 1890 roku, na którym głównym przedmiotem obrad było prawodawstwo robotnicze, a postanowienia dotyczyły odpoczynku niedzielnego, ograniczenia pracy dzieci, ochrony pracy kobiet, a zwłaszcza ograniczenie ich pracy dziennej, wykluczenie pracy nocnej, urlopów macierzyńskich, wykluczenie robót niebezpiecznych moralnie i zdrowotnie¹⁰³.

Wiele artykułów dotyczyło bolących problemów polskich. Pisało o wypadkach w Białej¹⁰⁴, o robotnikach polskich w Niemczech¹⁰⁵,

¹⁰⁰ Por. *Ibid.* s. 133.

¹⁰¹ Por. NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 34.

¹⁰² Por. SKROCHOWSKI, O życiu i stowarzyszeniach katolickich, s. 183–195; NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 34–35.

¹⁰³ Por. CZERMIŃSKI, Kongres katolicki w Liège w kwestyi socjalnej, s. 238–247; NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 35.

¹⁰⁴ MORAWSKI, Wypadki w Białej, s. 347–356.

¹⁰⁵ BADENI, Robotnicy polscy w Saksonii, s. 313–326.

o polskich zamorskich wychodźcach¹⁰⁶, o sprawach emigracji¹⁰⁷ czy ruchu emancypacyjnym wśród kobiet¹⁰⁸.

Są to tylko niektóre pozycje wybrane przykładowo. W dorobku „Przeglądu Powszechnego” znajduje się ich znacznie więcej, bardzo nieraz ciekawych i dostarczających cennych przyczynków w omawianej materii.

Oprócz tego w stałym dziale „Przeglądu Powszechnego” pt. „Sprawozdanie z ruchu religijnego, naukowego i społecznego” dużo miejsca zajmowały aktualne wydarzenia dotyczące katolicyzmu społecznego, jak również zjawisk zachodzących w ekonomiczno-społecznej sytuacji mas pracujących. Były to teksty treściowo bardzo niejednolite, czasem ujęte w formie niemal kronikarskich notatek. Utrwały one jednak wiele faktów, po których inaczej nie pozostałoby żadnych śladów dla potomności.

Szczególnie dwie inicjatywy wymagają choćby krótkiej wzmianki. Jedna z nich to „Obrazki z krakowskiej nędzy” pióra Jana BADENIEGO SJ¹⁰⁹. Przedstawiają one pionierskie, gdyż opracowane metodą terenowego wywiadu, szkice socjograficzne z życia najuboższych i najbardziej wyzyskiwanych warstw społeczeństwa krakowskiego z końca XIX wieku. Relacjonują więc w formie wstrząsających swym realizmem opisów położenie krakowskich drobnych rzemieślników, robotników, służących, a nawet żebraków i zdeklasowanej szlachty¹¹⁰.

¹⁰⁶ CARO, Nasi wychodźcy zamorscy, s. 149–165.

¹⁰⁷ MORAWSKA, Emigracja wśród włościan (*Przegląd Powszechny* R. 2, T. 7), s. 343–363; MORAWSKA, Emigracja wśród włościan (*Przegląd Powszechny* R. 2, T. 8), s. 42–59; WIELOWIEYSKI, Emigracja ludu i program ochronny, s. 175–188.

¹⁰⁸ DZIEDUSZYCKI, Gruszki na wierzbie, s. 395–419; URBAN, O prawa obywatelskie dla kobiet (*Przegląd Powszechny* R. 34, T. 138), s. 276–293; URBAN, O prawa obywatelskie dla kobiet (*Przegląd Powszechny* R. 35, T. 139/140), s. 414–431.

¹⁰⁹ BADENI, Obrazki z krakowskiej nędzy (*Przegląd Powszechny* R. 13, T. 52), s. 1–21, 191, 211, 411–431; BADENI, Obrazki z krakowskiej nędzy (*Przegląd Powszechny* R. 14, T. 53), s. 48–71, 198–219, 343–360; BADENI, Obrazki z krakowskiej nędzy (*Przegląd Powszechny* R. 14, T. 54), s. 24–36.

¹¹⁰ Por. ŚLIPKO, Problematyka społeczna w publikacjach Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy, s. 172.

Sytuacji ekonomiczno-społecznej najuboższych grup ludności – ale już w skali ogólnospołecznej – poświęcił „Przegląd Powszechny” cykl artykułów pod zbiorowym tytułem „Z naszych spraw społecznych”. Poruszona w tym cyklu problematyka dotyczyła między innymi form opieki społecznej dla dzieci, zabezpieczenia praw osobowych licznej podówczas grupy służących domowych, organizacji prawnej dla ubogiej ludności czy też należytej struktury prawnej dla ubezpieczeń robotniczych¹¹¹.

Odrębną i – szczególnie przed pierwszą wojną światową – licznie reprezentowaną grupę stanowią artykuły i rozprawy zawierające chyba pierwsze w piśmiennictwie polskim omówienia twórczości umysłowej oraz praktycznej działalności wybitnych przedstawicieli katolicyzmu społecznego za granicą i w kraju. Serię tego rodzaju opracowań otwiera bardzo instruktywny artykuł Achillesa BREZY pt. „Le Play i jego szkoła”¹¹². W następnych latach ukazały się prace Leonarda LIPKE SJ „Rycerze demokracji chrześcijańskiej we Francji” relacjonujące działalność Marca SANGNIERA i grupy „Sillon”¹¹³, następnie „Program społeczno-agrarny Vogelsanga w stronnictwie chrześcijańsko-społecznym”¹¹⁴ i „Kacper Decurtins” obrazujące stosunki w Austrii i Szwajcarii¹¹⁵. Z innych prac wymienić jeszcze należy obszerny szkic ks. SZYMAŃSKIEGO „Ozanam jako teoretyk i działacz społeczny. W setną rocznicę urodzin”¹¹⁶. O tym zaś, co na tym polu działo się w Pol-

¹¹¹ OLEARSKI, Nędza dzieci, s. 173–193; KUMANIECKI, W sprawie ochrony nieletnich przed zbrodniami, s. 62–84; CARO, Prawa sługi, s. 19–37; CARO, Pomoc prawna, s. 208–217; LIPKE, Nowy projekt reformy ubezpieczenia robotniczego, s. 1–15, 168–182.

¹¹² BREZA, Le Play i jego szkoła (*Przegląd Powszechny* R. 2, T. 6), s. 307–320; BREZA, Le Play i jego szkoła (*Przegląd Powszechny* R. 2, T. 7), s. 63–73, 209–217.

¹¹³ LIPKE, Rycerze demokracji chrześcijańskiej we Francji, s. 51–77.

¹¹⁴ LIPKE, Program społeczno-agrarny Vogelsanga, s. 178–187.

¹¹⁵ LIPKE, Kacper Decurtins (*Przegląd Powszechny* R. 33, T. 131), s. 183–193; LIPKE, Kacper Decurtins (*Przegląd Powszechny* R. 33, T. 132), s. 57–72, 167–177, 308–326.

¹¹⁶ SZYMAŃSKI, Ozanam jako teoretyk i działacz społeczny (*Przegląd Powszechny* R. 30, T. 119), s. 178–198; SZYMAŃSKI, Ozanam jako teoretyk i działacz społeczny (*Przegląd Powszechny* R. 30, T. 120), s. 62–73.

sce, zdał sprawę Leonard LIPKE SJ w obszernym omówieniu „Z ruchu chrześcijańsko-społecznego w Poznańskim”¹¹⁷.

Socjologia i ekonomia w „Przeglądzie Powszechnym”

W bliskich związkach z filozofią i etyką społeczną, tym bardziej z „zagadnieniem społecznym”, pozostają zwłaszcza dwie nauki szczególne: socjologia (w jej dzisiejszym znaczeniu) i ekonomia. Tymczasem, chociaż „Przegląd Powszechny” od samego początku w swych zestawach bibliograficznych wyodrębiał dział „Socjologia” (później: „Socjologia, prawo, ekonomia”) rozumiany zgodnie z konwencją XIX wieku, to jednak pozycji ściśle socjologicznych prawie w nim nie znajdujemy. Jedynie w 1905 roku ks. Leonard LIPKE SJ opublikował na łamach „Przeglądu” dłuższą rozprawę pt. „Problem socjologiczny Comte’a”, ale ma ona z racji samego tematu charakter bardziej filozoficzny i historyczny¹¹⁸.

Wręcz przeciwnie przedstawia się sytuacja ekonomii społecznej. Jest ona reprezentowana nader bogato zarówno pod względem autorów, jak i doboru tematów. Należy do nich m.in. artykuł CZERKAWSKIEGO o drożyznie¹¹⁹.

W 1904 roku w „Przeglądzie Powszechnym” zabrał głos ekonomista profesor Józef MILEWSKI, rozpatrując zagadnienie znaczenia i warunków dobrobytu oraz podziału dochodu¹²⁰. Społeczny dobrobyt uznał on za słuszny cel pracy i troski, odrzucając dwa skrajne kierunki: ascetyzm, który nie doceniał dobrobytu, i hedonizm, który go przeceniał. Ponieważ nie ma w życiu ludzkim dziedziny wyjętej spod etyki, dlatego pracę dla zdobycia dobrobytu, tak indywidualnego, jak

¹¹⁷ LIPKE, Z ruchu chrześcijańsko-społecznego w Poznańskim, s. 316–337.

¹¹⁸ LIPKE, Problem socjologiczny Comte’a (*Przegląd Powszechny* R. 22, T. 88), s. 161–184; LIPKE, Problem socjologiczny Comte’a (*Przegląd Powszechny* R. 23, T. 90), s. 81–91; LIPKE, Problem socjologiczny Comte’a (*Przegląd Powszechny* R. 23, T. 92), s. 205–218.

¹¹⁹ CZERKAWSKI, Kwestia drożyzny (*Przegląd Powszechny* R. 28, T. 112), s. 153–173, 383–399; CZERKAWSKI, Kwestia drożyzny (*Przegląd Powszechny* R. 29, T. 113), s. 390–410; CZERKAWSKI, Kwestia drożyzny (*Przegląd Powszechny* R. 29, T. 114), s. 207–239.

¹²⁰ MILEWSKI, Z nauki o dobrobycie społeczeństw, s. 149–165; MILEWSKI, Znaczenie i warunki dobrobytu, s. 359–373; MILEWSKI, Rozdział i użycie dochodu, s. 75–102.

i społecznego, winno się wykonywać z poszanowaniem etycznych, kulturalnych i ludzkich wymogów.

Warstwy niezamożne to ubodzy i ludzie żyjący w nędzy. Pogaństwo nie miało dla nich litości. Dopiero chrześcijaństwo uznało godność każdego człowieka, a troskę o biednego za czyn dobry i moralny obowiązek. Realny polityk społeczny uznaje ubóstwo graniczące z nędzą za zło społeczne wywołujące ujemne skutki: fizyczny i umysłowy niedorozwój, demoralizację, zagrożenie polityczne, bo

Wynędzniałe tłumy nie rozumieją argumentów, rozumieją tylko hasła jaskrawe, przygniecione niedolą przewrotu nie chcą czekać na rozwój, i stąd stać się mogą nieszczęściem własnym i kraju¹²¹.

Przy udzielaniu pomocy ubogim z dochodu społecznego proponuje stosowanie następujących reguł:

- gdzie zachodzi wina, tam pomoc materialna ma być połączona z pracą przymusową jako karą;
- gdzie nie ma winy, tam pomoc ma być bodźcem do stanięcia na nogi o własnych siłach;
- gdzie brak zdolności do pracy, tam winny znaleźć się fundusze w drodze przymusowych ubezpieczeń.

Działanie gospodarcze ma zmierzać do pełnego zaspokojenia potrzeb, ale nie dopuszczać do zbytku. Redukcja konsumpcji grozi postępującą proletaryzacją i stworzeniem błędnego koła walki o byt. Również materialna konsumpcja nie jest ideałem życia, bo gdy używanie staje się celem, wtedy rodzi się życie ponad stan, obniżają się aspiracje życiowe, poziom kulturalny, moralność w nabywaniu i zyskiwaniu dochodów¹²².

Zagadnienia te znalazły również odbicie w obszernym artykule Adama KRZYŻANOWSKIEGO¹²³.

¹²¹ *Ibid.* s. 83.

¹²² Por. NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 43.

¹²³ KRZYŻANOWSKI, Zmiany w znaczeniu gospodarczym wojny (*Przegląd Powszechny* R. 34, T. 133), s. 37–63; KRZYŻANOWSKI, Zmiany w znaczeniu gospodarczym wojny (*Przegląd Powszechny* R. 34, T. 134), s. 631–642, 778–789.

Ankieta „Przeglądu Powszechnego” (8 X 1905)

Osobno wspomnieć należy o cennej inicjatywie „Przeglądu Powszechnego”, jaką była „Ankieta o zadaniach katolicyzmu polskiego”¹²⁴. Wydarzenia rewolucyjne w 1905 roku w imperium carów rosyjskich ukazały naocznie rozmiary kwestii społecznej i stały się bodźcem do działalności mającej na celu jej rozwiązanie. Strajki, które wtedy wybuchały, wrzenia, jakie ogarnęły masy robotnicze miast i ośrodków przemysłowych Królestwa Polskiego, otwierały możliwość również dla chrześcijańskiej inicjatywy społecznej.

Ta nowa sytuacja w zakresie spraw robotniczo-społecznych skłoniła redakcję „Przeglądu Powszechnego” do szeroko zakrojonej ankiety na temat: „Jakie są szczególniejsze zadania, które katolicyzm u nas w Polsce ma dzisiaj do spełnienia?”. Na ankietę odpowiedziało wiele osób duchownych i świeckich z całego kraju, nie tylko z zaboru austriackiego. Wyniki zostały zebrane w obszernym podsumowaniu ankiety.

Stwierdzono w nim, że na czoło dzisiejszych zadań katolicyzmu wysunęła się akcja katolicko-społeczna. Pierwszym etapem musi być uświadomienie społeczeństwu zasad katolickich, obowiązujących etykę społeczną, czyli szerzenie nauki chrześcijańskiej. Drugim etapem są organizacje zawodowe wszystkich stanów i zawodów. Główna zasada demokracji, sprawiedliwość społeczna w rozdziale praw i obowiązków wszystkich jednostek i grup, jest najistotniejszym postulatem katolicyzmu. Kościół musi stać ponad partiami politycznymi, bezwzględnie nie może się solidaryzować z żadną, lecz wszystkie winien jednoczyć w społecznej pracy dla równoważenia interesów wszystkich stanów i grup zawodowych.

W ankiecie zauważono, że w dziedzinie reform społeczno-ekonomicznych pierwszorzędne i stałe zadanie Kościoła polega na moralnym oddziaływaniu i wskazywaniu katolickich zasad, a nie na czynnym przewodnictwie. Jednak powszechnie zgodzono się, że w obecnych warunkach, kiedy inne stany zbyt mało są świadome katolickich zasad, na duchowieństwie spoczywa ogromna część czynnej pra-

¹²⁴ *Dzisiejsze zadania katolicyzmu w Polsce. Ankieta „Przeglądu Powszechnego”.*

cy na polu społeczno-ekonomicznym. W pracy tej minęły już czasy patriarchalne, kiedy lud traktowano jako bierny element społeczeństwa, o którym inni mieli radzić i decydować bez jego udziału. Obowiązkiem duchowieństwa jest wszczepiać w lud świadomość koniecznego związku religii z życiem publicznym i prywatnym. Temu mają służyć misje, rekolekcje, związki katechizmowe, czytelnictwo ludowe, odczyty społeczno-polityczne, pogadanki, teatr ludowy.

Organizacja musi się opierać na zasadzie ścisłego podziału pracy, z czym łączy się postulat autonomii poszczególnych organizacji. Konieczna jest wszakże organizacja centralna wszystkich jednorodnych związków lokalnych, jako ich wytwór spontaniczny we własnym interesie. Centralne zarządy nie powinny narzucać programów; inicjatywa winna raczej wychodzić z dołu, z doświadczenia praktycznego¹²⁵.

Jezuici krakowscy nie tylko oddziaływali społecznie poprzez omawianie zagadnień teoretycznych. Niejednokrotnie łączyli publikowanie tekstów w „Przeglądzie Powszechnym” z konkretną działalnością. Takim dziełem był Związek Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej księdza Mieczysława KUZNOWICZA SJ¹²⁶.

Właśnie Mieczysław KUZNOWICZ SJ tuż przed pierwszą wojną światową opublikował w „Przeglądzie Powszechnym” referat pt. „Metoda w pracy społecznej”, jaki wygłosił na kursie społecznym w Krakowie. Stwierdził w nim, że w pracy społecznej pod zaborem austriackim i rosyjskim panuje chaos z powodu braku jednolitych, stałych, zasadniczych i wypróbowanych metod pracy społecznej. Poszczególne stowarzyszenia zajmują się „wszystkim, co życie niesie” i przeszkadzają sobie wzajemnie. Postulował zatem utworzenie osobnych instytucji o charakterze społecznym, politycznym i dobroczynnym. Przed pracą społeczną postawił dwa warunki: podział stowarzyszeń i centralizację. Widział potrzebę oparcia na silnej podstawie finansowej, potrzebę obejmowania całego środowiska, kładzenia nacisku na reli-

¹²⁵ Por. SUSUŁ, *Myśli sprzed pół wieku*, s. 1037–1042; NIEZGODA, *Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”*, s. 44–45.

¹²⁶ Por. hasło KUZNOWICZ Mieczysław SJ w: GRZEBIEŃ, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 350.

gię, która pozwoli uniknąć „przematerializowania” pracy społecznej. Praca ta wymagała „czystych rąk” oraz „otwartego sztandaru katolickiego”, nie tylko formalnej akceptacji biskupa, ale również autentycznego wszczęcia w Kościół katolicki. Szczególną wagę przypisał prasie katolickiej, kursom i zjazdom katolicko-społecznym¹²⁷.

„Przegląd Powszechny” starał się utrzymywać pozycję centrową i był niechętny wszelkim ekstremizmom. To swoiste połączenie pryncypialności w sprawach katolickiej strategii i elastyczności w taktyce, tak chyba bliskie Marianowi MORAWSKIEMU SJ, mogło się rozwijać bez większych przeszkód dzięki temu, że zbieżne było z tendencjami zauważalnymi w Watykanie, z poglądami LEONA XIII. Jeden z redaktorów „Przeglądu”, ks. Jan PAWELSKI SJ z dumą pisał, że „pewne rysy programu wyprzedziły niejedną z późniejszych encyklik Leonowych”¹²⁸. Zaś Lucjan RYDEL pisał: „Nie na darmo »Powszechnym« nazywał się ten miesięcznik, dla którego *nil humanum* nie było ani obce, ani obojętne”¹²⁹.

Powołanie do życia „Przeglądu Powszechnego” miało olbrzymi wpływ na rozwój chrześcijańskiej myśli społecznej w Polsce. Zapewne nie stanowiło jeszcze daty narodzin tej myśli, ale ten moment przybliżało. Czesław STRZESZEWSKI napisał, że chociaż w pierwszym numerze „Przeglądu Powszechnego”

jego redaktor i wydawca ks. Marian I. Morawski SJ ogłosił, że podstawowym zadaniem czasopisma ma być podnoszenie i opracowywanie kwestii społecznych, to jest zagadnień i interesów, które w życiu społeczeństw mają właściwe pole, ale których korzeni szukać trzeba w religii i filozofii, a ostatnie wyniki spotyka się w ekonomii i polityce, to jednak [...] aż do wydania *Rerum novarum* nie ukazał się w „Przeglądzie Powszechnym” żaden artykuł, który można byłoby zakwalifikować jako reprezentanta katolicyzmu socjalnego¹³⁰.

¹²⁷ Por. NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 46–47.

¹²⁸ PAWELSKI, 25-lecie „Przeglądu Powszechnego”, s. 51*–52*.

¹²⁹ RYDEL, 25-lecie „Przeglądu Powszechnego”, s. 76*.

¹³⁰ STRZESZEWSKI, Chrześcijańska myśl i działalność społeczna, s. 142–143. Przytoczona wypowiedź STRZESZEWSKIEGO odnosi się do artykułu: MORAWSKI, Cele i zadania „Przeglądu Powszechnego” (*Przegląd Powszechny* R. 1, T. 1, 1884).

Jednak to stwierdzenie STRZESZEWSKIEGO nie wydaje się w pełni słuszne. Daty założenia „Przeglądu Powszechnego”, czyli roku 1884, nie można uważać za czas narodzin chrześcijańskiej myśli społecznej w Polsce, ale niewątpliwie był to ważny krok w tym kierunku¹³¹.

Summary

“Przegląd Powszechny” first appeared in 1884, when the Jesuits in Krakow agreed to take over “Przegląd Lwowski” from Fr. Edward PODOLSKI, who had been its editor. At the turn of the 19th and 20th centuries, the editors-in-chief of the “Przegląd” were Marian Ignacy MORAWSKI SJ, Jan PAWELSKI SJ, Jan URBAN SJ and Jan ROSTWOROWSKI SJ. Thanks to their efforts and extensive prior editorial experience, “Przegląd” stood for a high level of quality, and was one of the most highly valued social and cultural journals devoted to religious, philosophical, ethical, cultural, historical and political issues. The overriding aims set out by the editors of the review were the dissemination of properly Catholic principles of conduct and obedience to the Church. The article will present the social thought of the Jesuits as they appeared in “Przegląd Powszechny” from the time of its inception until the recovery of Poland’s independence.

Key words: “Przegląd Powszechny” – social thought of the Jesuits – social encyclicals – socialism – capitalism – liberalism

Literatura

- AZZOLINI, I.M., *Il M. R. P. Włodimiro Ledóchowski, XXVI Preposito Generale della Compagnia di Gesù (13 dicembre 1942)*, Roma: Scuola, 1946.
- BADENI, J., *Obrazki z krakowskiej nędzy, Przegląd Powszechny* R. 13, T. 52 (1896), s. 1–21, 191, 211, 411–431.
- BADENI, J., *Obrazki z krakowskiej nędzy, Przegląd Powszechny* R. 14, T. 53 (1897), s. 48–71, 198–219, 343–360.
- BADENI, J., *Obrazki z krakowskiej nędzy, Przegląd Powszechny* R. 14, T. 54 (1897), s. 24–36.

¹³¹ Por. NIEZGODA, Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego”, s. 36–37.

- BADENI, J., Odezwy biskupie o kwestyi socyalnej, *Przegląd Powszechny* R. 11, T. 41 (1894), s. 455–459.
- BADENI, J., Robotnicy polscy w Saksonii, *Przegląd Powszechny* R. 7, T. 27 (1890), s. 313–326.
- BAUMGARTEN, J., Stowarzyszenia katolickie w Niemczech, *Przegląd Powszechny* R. 4, T. 13 (1887), s. 191–207.
- BAUMGARTEN, J., Stowarzyszenia katolickie w Niemczech, *Przegląd Powszechny* R. 4, T. 14 (1887), s. 278–294, 426–441.
- BAUMGARTEN, J., Stowarzyszenia katolickie w Niemczech, *Przegląd Powszechny* R. 4, T. 15 (1887), s. 377–391.
- BIEŚ, A.P., Recepcja społecznego nauczania Papieża Leona XIII w publikacjach jezuitów galicyjskich 1884–1914, (praca magisterska), Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, 1995.
- BREZA, A., Le Play i jego szkoła, *Przegląd Powszechny* R. 2, T. 6 (1885), s. 307–320.
- BREZA, A., Le Play i jego szkoła, *Przegląd Powszechny* R. 2, T. 7 (1885), s. 63–73, 209–217.
- BZOWSKI, T., Ks. Włodzimierz Ledóchowski, *General Towarzystwa Jezusowego. 1866–1942*, Stara Wieś, 1949.
- CARO, L., Nasi wychodźcy zamorscy, *Przegląd Powszechny* R. 25, T. 99 (1908), s. 149–165, 352–372.
- CARO, L., Pomoc prawna, *Przegląd Powszechny* R. 22, T. 85 (1905), s. 208–217.
- CARO, L., Prawa sługi, *Przegląd Powszechny* R. 22, T. 85 (1905), s. 19–37.
- COZEL, F., [red.] *Encyklika Ojca św. Leona XIII. w kwestyi socyalnej: O położeniu robotników. („Rerum novarum”)*, ([Seria:] Głosy Katolickie, Nr 72–73), Kraków: Wydawnictwo WAM, 1906.
- CZAJKOWSKI, K., Głos biskupa polskiego o socjalizmie, *Przegląd Powszechny* R. 20, T. 77 (1903), (dodatek:) s. 1–16.
- CZAJKOWSKI, K., Głos Cerkwii Ruskiej o plutokratycznym liberalizmie, *Przegląd Powszechny* R. 22, T. 86 (1905), s. 156–167, 369–380.

- CZERKAWSKI, W., 25-lecie „Przeglądu Powszechnego”, *Przegląd Powszechny* R. 25, T. 100 (1908), s. 64*–66*.
- CZERKAWSKI, W., Enuncjacye naszego episkopatu w kwestyi socyalnej, *Przegląd Powszechny* R. 20, T. 78 (1903), s. 33–60.
- CZERKAWSKI, W., Katolicyzm socyalny, *Przegląd Powszechny* R. 17, T. 66 (1900), s. 175–188.
- CZERKAWSKI, W., Katolicyzm socyalny, *Przegląd Powszechny* R. 20, T. 77 (1903), s. 207–230.
- CZERKAWSKI, W., Kwestia drożyzny, *Przegląd Powszechny* R. 28, T. 112 (1911), s. 153–173, 383–399.
- CZERKAWSKI, W., Kwestia drożyzny, *Przegląd Powszechny* R. 29, T. 113 (1912), s. 390–410.
- CZERKAWSKI, W., Kwestia drożyzny, *Przegląd Powszechny* R. 29, T. 114 (1912), s. 207–239.
- CZERKAWSKI, W., Zakres kwestyi robotniczej, *Przegląd Powszechny* R. 22, T. 87 (1905), s. 40–61.
- CZERMIŃSKI, M., Encyklika w sprawie socyalnej, *Przegląd Powszechny* R. 8, T. 31 (1891), s. 121–125.
- CZERMIŃSKI, M., Kongres katolicki w Liège w kwestyi socyalnej, *Przegląd Powszechny* R. 7, T. 28 (1890), s. 238–247.
- DZIEDUSZYCKI, W., Gruszki na wierzbie, *Przegląd Powszechny* R. 25, T. 100 (1908), s. 395–419.
- Dzisiejsze zadania katolicyzmu w Polsce. Ankieta „Przeglądu Powszechnego”*, Kraków: Nakładem Redakcyi „Przeglądu Powszechnego”, Drukarnia W.L. Anczyca, 1906.
- FELIŃSKI, Z.S., Społeczeństwo wobec rozumu i wiary, *Przegląd Powszechny* R. 6, T. 24 (1889), s. 1–14, 157–168, 381–396.
- FELIŃSKI, Z.S., Społeczeństwo wobec rozumu i wiary, *Przegląd Powszechny* R. 7, T. 25 (1890), s. 78–87.
- FELIŃSKI, Z.S., Społeczeństwo wobec rozumu i wiary, *Przegląd Powszechny* R. 7, T. 26 (1890), s. 91–106, 400–419.
- GABRYEL, K., Trznadel Antoni, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, [red.] H.E. WYCZAWSKI, t. 4, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1983, s. 353.

- GNATOWSKI, J., Katolicka szkoła socjalna we Francji i stowarzyszenia „Kółek rzemieślniczych”, *Przegląd Powszechny* R. 2, T. 5 (1885), s. 220–231.
- GROT, Z., Janiszewski Jan Chryzostom (1818–1891), [w:] *Polski słownik biograficzny*, [red.] K. LEPSZY & H. WERESZCZYCKA, t. 10(4), Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964, s. 523–524.
- GRZEBIEŃ, L., Czajkowski Konstanty SJ, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, [red.] L. GRZEBIEŃ, t. 5, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1983, s. 256–259.
- GRZEBIEŃ, L., [red.] *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Wydawnictwo WAM, 1996.
- GRZEBIEŃ, L., Langer Antoni SJ, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, [red.] H.E. WYCZAWSKI, t. 2, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1982, s. 492–493.
- GRZEBIEŃ, L., Ledóchowski Włodzimierz Dionizy SJ, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, [red.] L. GRZEBIEŃ, t. 6, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1983, s. 311–312.
- GRZEBIEŃ, L., Morawski Marian Ignacy SJ, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, [red.] H.E. WYCZAWSKI, t. 3, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1982, s. 160–166.
- GRZEBIEŃ, L., Pawelski Jan (1868–1944), [w:] *Polski słownik biograficzny*, [red.] S. KIENIEWICZ, E. ROSTWOROWSKI & H. MARKIEWICZ, t. 25(2), Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980, s. 361–362.
- GRZEBIEŃ, L., Pawelski Jan SJ, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, [red.] L. GRZEBIEŃ, t. 6, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1983, s. 621–625.
- GRZEBIEŃ, L., Piątkiewicz Włodzimierz (1865–1933), [w:] *Polski słownik biograficzny*, [red.] S. KIENIEWICZ, E. ROSTWOROWSKI & H. MARKIEWICZ, t. 26(1), Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981, s. 3–4.

- GRZEBIEŃ, L., Piątkiewicz Włodzimierz SJ, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, [red.] L. GRZEBIEŃ, t. 6, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1983, s. 665–666.
- GRZEBIEŃ, L., Rostworowski Jan Kanty SJ, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, [red.] L. GRZEBIEŃ, t. 7, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1983, s. 44–52.
- GRZEBIEŃ, L., Urban Jan SJ, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, [red.] L. GRZEBIEŃ, t. 7, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1983, s. 344–354.
- HELCHYŃSKI, E., Śp. O. Antoni Langer, *Przegląd Powszechny* R. 19, T. 74 (1902), s. 311–314.
- JACKOWSKI, H., *O socyalizmie. Uwagi dla socyalistów i katolików*, ([Seria:] Pobożne książki dla wiernych każdego stanu, T. 52), Kraków: X. Michał Mycielski SJ, 1892.
- JAGIEŁŁO, M., *Trwałość i zmiana. Szkice o „Przeglądzie Powszechnym” 1884–1918*, Warszawa: Oficyna Przeglądu Powszechnego, 1993.
- JAKUBOWSKI, Z., *„Przegląd Powszechny” 1884–1985*, Warszawa: Akademia Nauk Społecznych PZPR, 1987.
- JANISZEWSKI, J.C., Encyklika Leona XIII papieża o masonerii, *Przegląd Powszechny* R. 1, T. 3 (1883), s. 169–188.
- JAROSZYŃSKI, E., *Katolicyzm socyalny*, t. 1, Kraków: Spółdzielnia Wydawnicza Polska, 1900.
- J.B., Kresowy misjonarz, *Misje Katolickie* 58 (1939), s. 7.
- KLECKI, K., Alkoholizm i antyalkoholizm, *Przegląd Powszechny* R. 20, T. 80 (1903), s. 321–355.
- KLECKI, K., Alkoholizm i antyalkoholizm, *Przegląd Powszechny* R. 21, T. 81 (1903), s. 40–67, 211–239, 424–440.
- KLECKI, K., Alkoholizm i antyalkoholizm, *Przegląd Powszechny* R. 21, T. 82 (1903), s. 58–83, 245–264.
- KONOPKA, K., Jubileusz 25-lecia, *Nasze Wiadomości* 2 (1906–1909), s. 604–612.
- KOPYCIŃSKI, A., Zasady i dążenia radykalnego socjalizmu, *Przegląd Powszechny* R. 5, T. 20 (1888), s. 92–100, 198–209.

- KOZŁOWSKI, W., Kwestya włościańska: Mowa poła Dra Włodzimierza Kozłowskiego, *Przegląd Powszechny* R. 6, T. 22 (1889), s. 126–134.
- KRZYŻANOWSKI, A.A., Zmiany w znaczeniu gospodarczym wojny, *Przegląd Powszechny* R. 34, T. 133 (1917), s. 37–63.
- KRZYŻANOWSKI, A.A., Zmiany w znaczeniu gospodarczym wojny, *Przegląd Powszechny* R. 34, T. 134 (1917), s. 631–642, 778–789.
- KUMANIECKI, W., W sprawie ochrony nieletnich przed zbrodniami, *Przegląd Powszechny* R. 22, T. 87 (1905), s. 62–84.
- LANDAU, Z., Krzyżanowski Adam Alojzy (1873–1963), [w:] *Polski słownik biograficzny*, [red.] B. LEŚNODORSKI & E. ROSTWOROWSKI, t. 15, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970, s. 588–594.
- LANGER, A., Dzisiejszy socyjalizm wobec światła rozumu, *Przegląd Powszechny* R. 8, T. 32 (1891), s. 1–10, 218–233, 337–350.
- LANGER, A., Dzisiejszy socyjalizm wobec światła rozumu, *Przegląd Powszechny* R. 9, T. 33 (1892), s. 229–257.
- LANGER, A., Dzisiejszy socyjalizm wobec światła rozumu, *Przegląd Powszechny* R. 9, T. 34 (1892), s. 47–68, 209–235.
- LANGER, A., Dzisiejszy socyjalizm wobec światła rozumu, *Przegląd Powszechny* R. 9, T. 35 (1892), s. 178–195.
- LANGER, A., Dzisiejszy socyjalizm wobec światła rozumu, *Przegląd Powszechny* R. 9, T. 36 (1892), s. 20–32.
- ŁEBIŃSKI, W., Kółka rolniczo-włościańskie w Wielkopolsce, *Przegląd Powszechny* R. 3, T. 10 (1886), s. 353–375.
- LEDÓCHOWSKA, J., Włodzimierz Ledóchowski, [w:] *W nurcie zagadnień posoborowych*, [red.] B. BEJZE, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 1968, s. 447–464.
- LEDÓCHOWSKI, W.D., Duchowieństwo a kwestya socyalna, *Przegląd Powszechny* R. 15, T. 57 (1898), s. 81–105.
- LEON XIII, *Encyklika Ojca świętego Leona XIII o chrześcijańskim ustroju państw. „Immortale Dei”*, Kraków: Nakładem „Przeglądu Powszechnego”, Drukarnia W.L. Anczyca i Spółki, 1885.
- LIPKE, L., Kacper Decurtins, *Przegląd Powszechny* R. 33, T. 131 (1916), s. 183–193.

- LIPKE, L., Kacper Decurtins, *Przegląd Powszechny* R. 33, T. 132 (1916), s. 57–72, 167–177, 308–326.
- LIPKE, L., Nowy projekt reformy ubezpieczenia robotniczego, *Przegląd Powszechny* R. 22, T. 86 (1905), s. 1–15, 168–182.
- LIPKE, L., Problem socjalny obecnej wojny, *Przegląd Powszechny* R. 34, T. 133 (1917), s. 289–306.
- LIPKE, L., Problem socjologiczny Comte’a, *Przegląd Powszechny* R. 22, T. 88 (1905), s. 161–184.
- LIPKE, L., Problem socjologiczny Comte’a, *Przegląd Powszechny* R. 23, T. 90 (1906), s. 81–91.
- LIPKE, L., Problem socjologiczny Comte’a, *Przegląd Powszechny* R. 23, T. 92 (1906), s. 205–218.
- LIPKE, L., Program społeczno-rolniczy Vogelsanga w stronnictwie chrześcijańsko-społecznym, *Przegląd Powszechny* R. 29, T. 114 (1912), s. 178–187.
- LIPKE, L., Rycerze demokracji chrześcijańskiej we Francji, *Przegląd Powszechny* R. 20, T. 79 (1903), s. 51–77.
- LIPKE, L., Z ruchu chrześcijańsko-społecznego w Poznańskim, *Przegląd Powszechny* R. 22, T. 88 (1905), s. 316–337.
- MILEWSKI, J., Rozdział i użycie dochodu, *Przegląd Powszechny* R. 21, T. 84 (1904), s. 75–102.
- MILEWSKI, J., Znaczenie i warunki dobrobytu, *Przegląd Powszechny* R. 21, T. 83 (1904), s. 359–373.
- MILEWSKI, J., Z nauki o dobrobycie społeczeństw, *Przegląd Powszechny* R. 21, T. 83 (1904), s. 149–165.
- MORAWSKA, K., Emigracja wśród włościan, *Przegląd Powszechny* R. 2, T. 7 (1885), s. 343–363.
- MORAWSKA, K., Emigracja wśród włościan, *Przegląd Powszechny* R. 2, T. 8 (1885), s. 42–59.
- MORAWSKI, M.I., Antysemityzm, *Przegląd Powszechny* R. 13, T. 49 (1896), s. 161–189.
- MORAWSKI, M.I., Antysemityzm, *Przegląd Powszechny* R. 13, T. 50 (1896), s. 472–474.
- MORAWSKI, M.I., Cele i zadania „Przeglądu Powszechnego”, *Przegląd Powszechny* R. 1, T. 1 (1884), s. 1–6.

- MORAWSKI, M.I., Dawid Urquhart i kwestia wojny, *Przegląd Powszechny* R. 6, T. 22 (1889), s. 153–176.
- MORAWSKI, M.I., Encyklika „Immortale Dei” i liberalizm, *Przegląd Powszechny* R. 2, T. 8 (1885), s. IX–XXVIII.
- MORAWSKI, M.I., Hartmann i kwestia narodowości, *Przegląd Powszechny* R. 2, T. 6 (1885), (dodatek:) s. I–XVI.
- MORAWSKI, M.I., *Podstawy etyki i prawa*, 1st ed., t. 2, Kraków: Nakład autora, Drukarnia W.L. Anczyca, 1891.
- MORAWSKI, M.I., *Podstawy etyki i prawa*, 4th ed., Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1930.
- MORAWSKI, M.I., Sojusz monarchiczny przeciw socjalistycznej anarchii, *Przegląd Powszechny* R. 1, T. 1 (1884), s. 337–358.
- MORAWSKI, M.I., Sprawy Stolicy św. Encyklika o masonach – przyjęcie jej przez prasę, rządy i masonów, *Przegląd Powszechny* 1(2) (1884), s. 441–452.
- MORAWSKI, M.I., Wieża Eiffla i rok 1889, *Przegląd Powszechny* R. 6, T. 21 (1889), s. 1–16.
- MORAWSKI, M.I., Wypadki w Białej, *Przegląd Powszechny* R. 7, T. 26 (1890), s. 347–356.
- NATOŃSKI, B., Langer Antoni (1833–1902), [w:] *Polski słownik biograficzny*, [red.] B. LEŚNODORSKI & E. ROSTWOROWSKI, t. 16(4), Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971, s. 495–496.
- NATOŃSKI, B., Ledóchowski Włodzimierz Dionizy (1866–1942), [w:] *Polski słownik biograficzny*, [red.] B. LEŚNODORSKI & E. ROSTWOROWSKI, t. 16(4), Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971, s. 635–637.
- NATOŃSKI, B., Morawski Marian Ignacy (1845–1901), [w:] *Polski słownik biograficzny*, [red.] S. KIENIEWICZ, E. ROSTWOROWSKI & H. MARKIEWICZ, t. 21(4), Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976, s. 736–738.
- NATOŃSKI, B., Powstanie i rozwój Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy, [w:] *Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1872–1972. Historia, opracowania, bibliografia*, [red.] Z. WILKOSZ & L. GRZEBIEŃ, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1972, s. 13–106.

- NATOŃSKI, B., Rostworowski Jan Kanty (1876–1963), [w:] *Polski słownik biograficzny*, [red.] S. KIENIEWICZ, E. ROSTWOROWSKI & H. MARKIEWICZ, t. 32(2), Kraków, Wrocław: Polska Akademia Umiejętności, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990, s. 202–208.
- NIEZGODA, C., Myśl społeczna „Przeglądu Powszechnego” (1884–1939), *Chrześcijanin w Świecie* 16(10) (1984), s. 31–51.
- OLEARSKI, B., Nędza dzieci, *Przegląd Powszechny* R. 21, T. 84 (1904), s. 173–193.
- PALUSZKIEWICZ, F., Spadkobierca idei unijnej, [w:] *Przyszli służyć*, Rzym: Papieski Instytut Studiów Kościelnych, 1985, s. 22–29.
- PAWELSKI, J., 25-lecie „Przeglądu Powszechnego”, *Przegląd Powszechny* R. 25, T. 100 (1908), s. 49*–53*.
- PELCZAR, J.S., List pasterski na Wielki Post R. P. 1907 o sprawie społecznej, [w:] *Listy Pasterskie i Instrukcje Józefa Sebastyana Pelczara o Organizacji Katolickiej i o sprawie społecznej*, Przemysł: Drukarnia „Udziałowa” Jana Łazora, 1907, s. 82–157.
- PELCZAR, J.S., Z listu pasterskiego... w sprawie społecznej, [w:] *Kalendarz Poślańca Serca Jezusowego*, Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Jezusowego, 1908, s. 24–27, 41–46, 58–62, 72–78.
- PIĄTKIEWICZ, W.S., Strejk wobec etyki, *Przegląd Powszechny* R. 14, T. 56 (1897), s. 161–194, 388–407.
- PIĄTKIEWICZ, W.S., Strejk wobec etyki, *Przegląd Powszechny* R. 15, T. 57 (1898), s. 241–265.
- PIĄTKIEWICZ, W.S., Strejk wobec etyki, *Przegląd Powszechny* R. 15, T. 58 (1898), s. 223–250.
- POPŁATEK, J., Badeni Jan (1858–1899), [w:] *Polski słownik biograficzny*, [red.] W. KONOPCZYŃSKI & S. WRÓBLEWSKI, t. 1, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1935, s. 205.
- ROSTWOROWSKI, J.K., J. PASTUSZKA, F. KONECZNY, I. CZUMA, S. PIGOŃ & W. ARCIMOWICZ, U progu nowego półwiecza. Półwiekowa praca „Przeglądu Powszechnego”, *Przegląd Powszechny* R. 50. *Zeszyt Jubileuszowy (1883–1933)* R. 50, T. 200 (1933), s. 317–431.

- ROSZKOWSKI, W., Myśl społeczno-ekonomiczna w „Przeglądzie Powszechnym” 1884–1953, *Przegląd Powszechny* R. 101, T. 242(1) (1984), s. 23–33.
- ROSZKOWSKI, W., Myśl społeczno-ekonomiczna w „Przeglądzie Powszechnym” 1884–1953, *Przegląd Powszechny* R. 101, T. 242(2) (1984), s. 254–262.
- RYDEL, L., 25-lecie „Przeglądu Powszechnego”, *Przegląd Powszechny* R. 25, T. 100 (1908), s. 75*–77*.
- SEJBUK, C., Śp. O. Włodzimierz Piątkiewicz T. J., *Nasze Wiadomości* 11 (1935–1938), s. 150–177.
- SKROCHOWSKI, E., O życiu i stowarzyszeniach katolickich, *Przegląd Powszechny* R. 6, T. 22 (1889), (dodatek 1:) s. 183–195.
- ŚLIPKO, T., Problematyka społeczna w publikacjach Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy, [w:] *Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1872–1972. Historia, opracowania, bibliografia*, [red.] Z. WILKOŚ & L. GRZEBIEŃ, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1972, s. 167–175.
- STRASZEWSKI, M., Czynniki rozdziału i spójni w dzisiejszym społeczeństwie, *Przegląd Powszechny* R. 19, T. 76 (1902), s. 1–18.
- STRZESZEWSKI, C., Caro Leopold, [w:] *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, [red.] R. BENDER, S. GAJEWSKI & E. BALAWAJDER, t. 1, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1991, s. 69–70.
- STRZESZEWSKI, C., Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze austriackim w latach 1865–1918, [w:] *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, [red.] C. STRZESZEWSKI, R. BENDER & K. TUROWSKI, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1981, s. 135–199.
- SUSUŁ, J., Myśli sprzed pół wieku, *Znak* 97/98 (1962), s. 1037–1042.
- SZYMAŃSKI, A., Ozanam jako teoretyk i działacz społeczny. W setną rocznicę urodzin, *Przegląd Powszechny* R. 30, T. 119 (1913), s. 178–198.
- SZYMAŃSKI, A., Ozanam jako teoretyk i działacz społeczny. W setną rocznicę urodzin, *Przegląd Powszechny* R. 30, T. 120 (1913), s. 62–73.

- TEODOROWICZ, J., Z ostatnich doświadczeń, *Przegląd Powszechny* R. 19, T. 76 (1902), (dodatek:) s. 1–16.
- TRZNADEL, A., Encyklika „Rerum novarum”, *Przegląd Powszechny* R. 14, T. 56 (1897), s. 90–98.
- TUSZOWSKI, J., *O. Marian Morawski Tj*, Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1932.
- TYROWICZ, M., Milewski Józef (1859–1916), [w:] *Polski słownik biograficzny*, [red.] S. KIENIEWICZ, E. ROSTWOROWSKI & H. MARKIEWICZ, t. 21(2), Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976, s. 213–214.
- URBAN, J., O prawa obywatelskie dla kobiet, *Przegląd Powszechny* R. 34, T. 138 (1918), s. 276–292.
- URBAN, J., O prawa obywatelskie dla kobiet, *Przegląd Powszechny* R. 35, T. 139/140 (1918), s. 414–431.
- WIELOWIEYSKI, H., Emigracja ludu i program ochronny, *Przegląd Powszechny* R. 30, T. 117 (1913), s. 175–188.
- WILKOSZ, Z. & L. GRZEBIEŃ, [red.] *Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1872–1972. Historia, opracowania, bibliografia*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1972.
- ZALĘSKI, S., *Jezuici w Polsce*. T. 5, cz. 2: *Jezuici w Polsce porozbiorowej 1820–1905*, Kraków: Drukarnia W.L. Anczyca, 1906.
- ZIÓŁEK, J., Czerkawski Włodzimierz, [w:] *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, [red.] R. BENDER, S. GAJEWSKI & E. BALAWAJDER, t. 1, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1991, s. 95–96.
- ŻMIGRODZKI, M., Questions sociales et ouvrières, *Przegląd Powszechny* R. 1, T. 1 (1884), s. 297–322.